

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА К. Ф. ШУЛЬЖУКА**

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

**СКЛАДНІ ЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ:
СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ЧОРНИЙ ВОРОН.
ЗАЛИШЕНЕЦЬ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА)**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 «Середня освіта
(Українська мова і література)»
Крупко Маргарита Василівна

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент
Щербачук Наталія Петрівна

Рецензент – канд. філол. наук, доцент
Степанова Ольга Іванівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ	
1.1. Складне речення та його різновиди.....	
1.2. Поняття елементарності/неелементарності у синтаксисі.....	
1.3. Особливості синтаксичної будови сучасних художніх творів	
Висновки до розділу 1.....	
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА.....	
2.1. Складні елементарні сполучникові речення.....	
2.2. Складні елементарні безсполучникові речення.....	
2.3. Типологія складних елементарних речень	
Висновки до розділу 2.....	
РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА.....	
3.1. Функції складних елементарних речень у творах Василя Шкляра.....	
3.2. Комунікативні стратегії і тактики використання складних елементарних речень в аналізованому романі	
Висновки до розділу 3.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Література – це свого роду діалог між автором і його потенційним читачем. У той же час, при створенні художнього тексту автор зосереджується на зразкових моделях світової рефлексії, закріплених у певній культурі. Таким чином, художній текст розглядається як твір, що втілює концепцію авторського погляду на світ. Він втілює творчу уяву автора за допомогою спеціально підібраних засобів, одним з яких є мова. Саме тому актуальною проблемою мовознавства є вивчення художнього твору як явища словесного мистецтва, у якому гармонійно поєднуються та взаємодіють зміст, форма та структура зображуваного. Особливо важливим засобом втілення авторської концепції у художньому творі є вживання специфічних словоформ та поєднань слів, морфологічних, синтаксичних, фонетичних засобів, що вказують на індивідуальний стиль письменника.

У системі мови важливим є синтаксичний рівень, оскільки саме він формує будь-який тип висловлювання, будь-який комунікативний акт. Р.-Л. Вагнер називав синтаксис «ядром мови», а К. де-Бур зазначав, що синтаксис є найбільш прихованою частиною мови. «З усіх елементів, що надають осмисленість висловлюванню, наймогутнішим є синтаксис, який контролює порядок, за яким надходять висловлення, і передає відношення, що стоять за ланцюгами слів» [14]. Тому не дивно, що сучасна лінгвістика зосереджує свою увагу на комплексному багатоаспектному дослідженні синтаксичних одиниць, акцентуючи на їхніх комунікативно-прагматичних можливостях, здатності відображати реалії навколишнього світу, внутрішньомовній спеціалізації тощо.

Особливе місце в синтаксисі української мови займають складні речення, комунікативна значимість яких є достатньо високою, особливо якщо говорити про художнє мовлення. З-поміж них вирізняють складні елементарні конструкції, що складаються з двох предикативних частин, та

неелементарні складні речення, структуру яких утворюють три і більше предикативних частин. Активне вживання елементарних складних речень у художньому стилі зумовлене тим, що ці конструкції є виразним засобом створення певної картини дійсності в свідомості читача та її експресивної характеристики. Такі синтаксичні одиниці вирізняються за формою, семантикою, функціями та за пунктуаційним і графічним оформленням. Тому дослідження таких структур з урахуванням усіх зазначених аспектів сприяє розширенню й уточненню їх наукового визначення, оскільки на даний момент синтаксичний статус складних елементарних речень не завжди можна визначити однозначно, не кажучи вже про їхню типологію, навколо якої точиться чимало суперечок. У цьому контексті ще не досліджено твори сучасного українського письменника Василя Шкляра, популярність яких засвідчує не лише глибину піднятих тем, але й майстерність творення художньої картини світу. Саме цим і був зумовлений вибір теми наукового дослідження.

Мета дослідження – з'ясування особливостей складних елементарних речень (сполучникових та безсполучникових) у творах В. Шкляра з погляду їх структурних, семантичних та прагматичних характеристики.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати стан вивчення проблеми в історії мовознавства та на сучасному його етапі;
- розглянути поняття елементарності/неелементарності в синтаксисі;
- визначити синтаксичні особливості сучасних художніх творів загалом та аналізованого роману зокрема;
- виявити та систематизувати різні типи складних елементарних речень у романі В. Шкляра;
- створити картотеку ілюстративного матеріалу;
- дослідити особливості функціонування складні елементарні сполучникові та складні елементарні безсполучникові речення у романі Василя Шкляра;

- дослідити стилістичні функції та прагматичний потенціал складних елементарних речень у романі Василя Шкляра.

Об'єктом дослідження є складні речення елементарної будови в історичному романі «Чорний ворон. Залишенець» Василя Шкляра.

Предмет дослідження – формально-синтаксична, семантична структура та прагматичні особливості складних елементарних речень в аналізованому творі, їх стилістичний потенціал.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека складних елементарних конструкцій, що була укладена шляхом суцільної вибірки із історичного роману «Чорний ворон. Залишенець» Василя Шкляра, з якого вичленовано близько 300 реченнєвих складних конструкцій.

У ході роботи використано такі **методи дослідження**:

- *методи теоретичного аналізу і синтезу* уможливили систематизацію й узагальнення зібраного матеріалу, а саме складних елементарних речень різних типів;

- *метод спостереження* посприяв виявленню специфіки та засобів творення складних елементарних речень;

- *метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу* використано для визначення комунікативно-прагматичних ознак аналізованих речень, їхнього функційного потенціалу, а також для визначення первинних і вторинних засобів реалізації певних інтенцій мовця.

Додатково використано прийоми *семантичного* (для встановлення значення синтаксичних конструкцій), *системного* (зادля встановлення структурних зв'язків між різними елементами синтаксичних конструкцій) та *семантико-стилістичного* (для виявлення співвідношення мовних засобів, якими експресивно виражається інтелектуальний, емоційний чи естетичний зміст речень) методів. На різних етапах дослідження використано *статистичні методи*, зокрема кількісних підрахунків (для дослідження кількісного представлення складних елементарних конструкцій та їх груп за різними показниками).

Наукова новизна магістерської розвідки полягає в тому, що уперше на фактичному матеріалі здійснено детальний структурно-семантичний, стилістичний аналіз складних сполучникових елементарних речень в історичному романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для створення навчальних і навчально-методичних посібників з семантичного синтаксису, лінгвістичної прагматики, комунікативної лінгвістики; при розробці навчальних курсів і спецкурсів із синтаксису; для розробки тематики дипломних і курсових робіт; при подальшому дослідженні синтаксичних особливостей мови творів Василя Шкляра.

Апробація результатів магістерської розвідки. Основні теоретичні положення, а також практичні результати дослідження виголошувалися на: III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України Каленика Федоровича Шульжука) (21 травня 2020 року, Рівне); на звітній конференції професорсько-викладацького складу РДГУ (квітень 2020 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення магістерського дослідження викладено в 1 публікації: «Складні елементарні речення: структура, семантика (у романі «Чорний ворон» В.Шкляра)».

Структура та обсяг праці зумовлена метою та завданнями аналізу. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів мовознавчого спрямування, висновків, списку використаної літератури (71 позиція). Повний (загальний) обсяг роботи – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ

1.1. Складне речення та його різновиди

Синтаксична структура мови склалася упродовж століть у тісному взаємозв'язку з розвитком категорій мислення, із соціальною та продуктивною практикою людей. У спільнослов'янський період здебільшого використовувались прості речення, які поступово ускладнювалися і набували більш повної форми вираження. Так утворилися складні речення, які вже давно вивчаються в лінгвістиці і мають свою традицію. Однак досі немає одностайності щодо визначення складного речення, тому досі ця одиниця цікавить дослідників синтаксису.

Складне речення – у порівнянні з простою конструкцією, воно є синтаксичною одиницею вищого порядку. Складне речення являє собою об'єднання двох або більше предикативних частин, що функціонують як одна комунікативна одиниця. Кожна з предикативних частин, що входять до неї, аналогічна за структурою простому реченню, однак у складі складної конструкції втрачає такі ознаки речення, як інтонаційна і смислова самостійність, і взаємодіє з іншою частиною, висловлюючи розгорнуте повідомлення, цілісне за своїм характером [36].

Семантико-синтаксична структура складного речення відображає відношення між двома ситуаціями або між більшою їх кількістю. Складне речення з семантичного погляду поліпропозитивне, тобто орієнтоване на вираження не однієї пропозиції, а комплексу пропозицій, тоді як просте речення в типових виявах монопропозитивне, тобто семантично елементарне. Просте речення виражає тільки одну пропозицію [13, с. 283]. Складне речення насамперед являє собою семантичну (змістову) єдність, де кожна з частин складного речення може функціонувати як окреме просте речення і

мати своє смислове навантаження, але разом вони є цілісним синтаксичним вираженням думки [62, с. 102].

Т. Чубань вважає, що «складне речення можна визначити як цілісне синтаксичне вираження єдиної складної думки, як знак взаємопов'язаних ситуацій, що виражені за допомогою певних семантико-синтаксичних відношень» [62, с. 102].

Українські мовознавці І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська зазначають: «Складне речення становить єдність двох чи більше предикативних одиниць і відповідних семантичних пропозицій, що виражають відношення між ситуаціями і призначені для функціонування у складі тексту (іноді – самотійно) як єдине комунікативне ціле» [56, с. 419].

На слушну думку К. Шульжука, будучи одиницею вищого порядку, у порівнянні з простим реченням, складна конструкція утворюється з двох і більше простих речень. Частини складного речення – це звичайні двоскладні чи односкладні речення, поєднані між собою сполучниковим синтаксичним зв'язком або ж безсполучниковим. Вони утворюють структурну, семантичну й інтонаційну єдність. Частини складного речення із синтаксичного і часто змістового боку відповідають простому реченню; з боку комунікативного вони не становлять окремих комунікативних одиниць. Тому складне речення мовознавець визначає як поєднання простих речень або ж як складне ціле, частини якого не мають змістової та інтонаційної завершеності і не можуть бути визначені як прості речення. Специфіка складного речення виявляється ще у тому, що в ньому повідомляється про кілька ситуацій і відношення між ними [67, с. 210].

У колективній монографії І. Вихованця і К. Городенської, присвяченій семантико-синтаксичній структурі речення, зазначається: «Складне речення є сполученням предикативних одиниць, побудованим за відповідною структурною схемою і призначеним для функціонування в ролі цілісної одиниці повідомлення» [15, с. 194]. Семантико-комунікативна характеристика складного речення уточнена поняттям про ситуацію: складне

речення функціонує як повідомлення про дві чи більше ситуації і про відношення між ними [51, с. 461].

Одне із найпереконливіших тлумачень складного речення дає В. Белошапкова, яка спробувала пояснити проблему складного речення з позицій структурно-семантичного синтаксису. На її думку, складне речення слід розглядати у трьох аспектах: формально-граматичному, семантичному і комунікативному. Проте у визначенні зосереджується лише на двох рисах складного речення – граматичній і комунікативній. Формально-граматичний аспект складного речення характеризується тим, що воно будується за певною структурною схемою на основі двох чи більше предикативних одиниць. А відтак сформульовано таке визначення складного речення: «Складне речення може бути визначене як об'єднання предикативних одиниць на основі синтаксичного зв'язку, побудоване за тією чи іншою структурною схемою і призначене для функціонування як одна комунікативна одиниця» [7, с. 515]. В. Белошапкова підкреслює, що специфіка складного речення полягає в основному в його комунікативній будові.

Отже, складне речення – це поліпредикативна комунікативна одиниця, що характеризується структурною і семантичною єдністю, а також інтонаційною оформленістю. О. Коротун вказує, що найважливішими ознаками складного речення, завдяки яким його можна протиставити простому, є:

1) поліпредикативність, яка обумовлює наявність складного механізму взаємоприспосовування предикативних частин і використання для цього спеціальних засобів;

2) поліпропозитивність – наявність двох або більше речень і об'єднання в семантичній структурі речення номінацій двох або більше подій [36].

Як вже зазначалось вище, на думку В. А. Белошапкової, складне речення – одиниця багатоаспектна, яка характеризується:

1) у структурному (формальному) аспекті – поліпредикативним і розгорнутим набором структурних елементів для зв'язку предикативних частин, що об'єднуються. Компоненти складного речення об'єднані в його складі за певними зразками (структурними схемами), які вказують кількість поєднаних предикативних одиниць, їх істотні властивості, вид синтаксичного зв'язку і засоби її вираження, а також можливий порядок розташування компонентів щодо один до одного;

2) у семантичному (смысловому) аспекті – смисловою завершеністю і семантичною цілісністю і також часто поліпропозитивністю. Ознака поліпропозитивності не має абсолютного характеру: в сфері складного речення можлива асиметрія між кількістю предикативних частин і числом речень. Асиметрія в стосунках предикативності і пропозитивності проявляється в існуванні простих речень, що характеризуються поліпропозитивністю: це речення з відокремленими членами речення, а також речення з іменами подієвої семантики і вторинними іменними предикатами;

3) у комунікативному аспекті – єдністю комунікативного завдання й інтонаційною закінченістю. При вираженні мети висловлювання у складних реченнях можуть об'єднуватися не тільки однофункціональні, але й різнофункціональні частини, наприклад розповідна і питальна: *Він все життя працював, а ти що робила?* [7].

Таким чином, у порівнянні з простим реченням складному реченню властива можливість поєднання різних ситуацій, різних функціональних планів.

В окремих випадках прості і складні конструкції можуть зближуватися між собою, утворюючи перехідні типи. Н. Валгіна зазначає, що такими можна вважати речення з підрядними порівняльними та цільовими конструкціями: *Я страждала за милого, доброго Івана Андрійовича, як за сина*. До перехідних конструкцій можна також віднести речення з омонімами вступних слів, що підпорядковують собі підрядну частину: *Кажуть, що*

завтра випаде сніг; неоднозначно трактуються речення з декількома присудками: *Я попрощався і пішов додому*; *Вона то посидить, то походить* [10, с. 6].

На думку Є. Скоблікової, граматичні зв'язки в складному реченні специфічні, і ця специфіка проявляється в тому, що вони, граматичні зв'язки, проявляються у двох планах: між словами – членами речення – і між предикативними частинами складного речення [54]:

1. Сполучники. Сполучники слугують не тільки для з'єднання частин різних типів складних сполучникових речень, але і для вираження смислових відносин між предикативними частинами. При цьому одні сполучники однозначно висловлюють ті чи інші смислові відносини (*тому що, так як, якщо, хоча, перш ніж, а, але, не тільки, а й* і под.), а інші (*що, щоб* і под.) передають відносини тільки в загальному контексті складного речення. Зв'язок, що здійснюється за допомогою сполучників, називається сполучниковим зв'язком. Сполучниковий зв'язок забезпечує з'єднання предикативних частин складносурядного і складнопідрядного речення.

2. Сполучні слова:

1) відносні займенники і займенникові прислівники *хто, що, який, який, чий, скільки, як, де, куди, звідки, коли, чому, навіщо*: *Я знаю, хто (коли, чому, де) був на конференції*. Вони відрізняються від сполучників тим, що є членами речення додаткової частини складнопідрядного речення;

2) вказівні, особисто-вказівні, означальні займенники (*той, кожен, всякий, такий, стільки, там, туди, тоді, завжди, це, тому, він* і под.). Займенник на зразок *той, кожен, туди* і под. використовуються в головній частині складнопідрядного речення, семантично співвідносячись з підрядною частиною: вони вказують, у якому напрямку підрядна частина повинна конкретизувати головну: *Ми слухали ту доповідь, що була заявлена у програмі конференції*; *Кожен, хто приїхав на конференцію, міг ознайомитися з її програмою*. Подібні займенникові слова іменуються співвідносними, або вказівними словами головної частини. Займенникові

слова на зразок *це, тому* та ін. використовуються по-іншому: вони виконують сполучну роль за рахунок спрямованості до попередньої частини речення і вживаються в складносурядних реченнях, часто в поєднанні зі сполучником *і*: *Після доповіді всі мовчали, і це мене здивувало; Доповіді були цікавими, і тому я вирішив залишитися.*

3. Інтонація. Інтонація є універсальним засобом оформлення складних речень будь-якого типу, на письмі інтонація оформляється відповідними пунктуаційними знаками. За допомогою цих засобів виражаються як загальна комунікативна оформленість складного речення (воно функціонує як єдине комунікативне і смислове ціле), так і характер смислових відносин між частинами. Пор.: *Вечоріло, тіні ставали довшими. – Вечоріло: тіні ставали довшими.* У першому з цих речень частини висловлюють деталі загальної картини (ці деталі перераховуються), у другому виражається обґрунтування (причина) того, про що йдеться в першій частині.

До додаткових засобів зв'язку у складному реченні належать:

1) синтаксично спеціалізовані елементи – конкретизатори синтаксичних значень наслідку, результату, причини та ін. (частки, модальні слова, прислівники): *Він був привітний з нею ... але все ж в поводженні з нею відчувалася тільки легка насмішка* – частка *але* підкреслює значення поступки;

2) повтори (лексичні, синонімічні, дериваційні), використання антонімів і слів однієї тематичної або лексико-семантичної групи;

3) загальні компоненти:

а) другорядний член (детермінант): *У ці дні безвольно думка нудиться, а молитва стелиться, як дим;*

б) предикативна частина (додаткова або головна): *Співали півні і було вже світло, як досягли вони села; Я радий, що ви прийшли і що тепер ми можемо спокійно поговорити.* Спільними компонентами також можуть бути сполучники, частки, загальна мета ситуації (питальна або оклична): *Що сталося і коли все це закінчиться?;*

4) співвідношення видо-часових форм присудків, що мотивують відносини одночасності ситуацій або їх послідовності: *Він хотів покликати собаку, але у нього раптом зник голос* – наявність в одній частині форми dokonаного виду, а в інший недоконаного обумовлює значення часткової одночасності або значення перерваного дії (стану);

5) співвідношення модальних планів присудків: наявність в одній з частин плану гіпотетичної модальності при реальній модальності, у другій актуалізує часткові синтаксичні значення ірреальної умови, наслідку, потенційної дії, обмеження: *Лише дайте мені дістатися до міста, а там я розплачуся з усім*;

6) паралелізм будови предикативних частин: *Він дивився на бійця, а боєць дивився на нього; Який піп, такий і прихід*;

7) неповнота однієї з предикативних частин: *Хмара наближалася до нас, а ми – до неї*;

8) порядок предикативних частин, можливість / неможливість зміни якого пов'язана з виразом певних синтаксичних значень: *Відчинив квартиру – тихо* – фіксований порядок частин висловлює значення наслідку (результату);

9) в безсполучниковому складному реченні, поряд з інтонацією, використовуються опорні слова у складі першої частини, катафоричні займенники в першій частині і анафоричні займенникові слова в другій частині: *Я знаю: ти тепер не спиш* – в першій частині використовується дієслово розумової діяльності, що вимагає об'єктного поширення; *Тема така: людина з підвищеною чутливістю відправляється до дантиста* – в першій частині використовується займенниковий прикметник, куди входять зміст подальшої предикативної частини; *Серце вже не стукало – воно ... причаїлося* – займенник у другій частині замінює зміст першої частини (її елемента) [54].

Отже, частини складних речень не виступають окремою комунікативною одиницею і не мають семантичної й інтонаційної

завершеності. Тільки усе складне речення загалом можна розглядати як самостійну структурну й комунікативну одиницю, що є засобом формування й передачі інформації.

Якщо говорити про різновиди складного речення, то, залежно від реалізації граматичних зв'язків між його предикативними частинами, виділяють сполучникові і безсполучникові складні речення. Схарактеризуємо кожен тип складного речення детальніше.

Проблема **безсполучникового** складного речення в сучасній українській мові не має однозначного вирішення. При цьому у проблематиці безсполучникового складного речення виділяється, насамперед, два основних питання:

1) чи існує безсполучникове складне речення як самостійний тип складного речення (як тип, що відрізняється від складносурядного і складнопідрядного речення);

2) якщо безсполучникове складне речення існує як самостійний тип складного речення, то який його граматичний обсяг (граматичні кордони).

Суперечки з першого питання, як відомо, зводяться до трьох точок зору:

1) безсполучникове складне речення не виділяють в особливий тип, а розглядають у складі складносурядних і складнопідрядних речень;

2) безсполучникове складне речення кваліфікують як самостійний тип складного речення;

3) безсполучникове складне речення виключають зі складу складного речення і розглядають як явище тексту (як «квазібезсполучникові речення», «поєднання простих речень», «лексичний синтаксис»).

Перша точка зору на граматичну природу безсполучникового складного речення є традиційною в науці про мову і знаходить відображення у працях Ф. Ф. Фортунатова [58], О. М. Пешковского [47], О. О. Шахматова [64] та інших дослідників, демонструючи початкову спробу розглянути

безсполучниковість у рамках сурядності і підрядності як провідних відносин у синтаксисі простого і складного речень.

Друга точка зору на безсполучниковість як самостійний тип складного речення була послідовно представлена М. С. Поспеловим [49], ідеї якого знайшли підтримку і подальший розвиток у працях багатьох сучасних лінгвістів: В. О. Белошапкової [7], Н. С. Валгіної [10], Н. В. Орлової [45] та інших дослідників.

Більшість дослідників вказують на такі відмінні риси безсполучникового складного речення: відсутність сполучникового зв'язку між предикативними одиницями; наявність специфічних особливостей у будові частин предикативних певних типів безсполучникового складного речення; широта і недостатня диференційованість його семантики; неможливість встановлення відповідності та паралелей семантичного плану між деякими різновидами безсполучникового складного речення і тими чи іншими видами складних сполучникових речень.

Ми поділяємо точку зору тих дослідників, які виділяють безсполучникове складне речення як самостійний структурний тип складного речення, оскільки перераховані вище особливості, що відрізняють його від складносурядного і складнопідрядного речень, на наш погляд, є переконливими.

У якості другого питання в проблематиці безсполучникового складного речення була названа інформація про його граматичні межі.

Відзначимо, що дослідники, які виділяють безсполучникове складне речення як особливий тип складного речення, зазвичай, розширюють його граматичний обсяг (межі) і відносять до цього типу всі синтаксичні структури, між частинами яких відсутні сурядні і підрядні сполучники й існує тільки інтонаційний зв'язок [11].

Однак, на нашу думку, більш переконливою є позиція В. Белошапкової та інших дослідників, які лінгвістично урегульовано підходять до розуміння граматичної природи цього типу речення і «звужують» його обсяг.

Безумовно, «складне речення як структурно-семантична єдність передбачає більш сильний смисловий і граматичний зв'язок між предикативними одиницями. Саме тому доцільно, не змінюючи загального статусу безсполучникового складного речення, детальніше визначити його граматичні кордони, відмежувати складне речення від явища тексту» [28, с. 15].

У безсполучникових складних реченнях відношення синтаксичної рівноправності або залежності між частинами «приглушені» або не такі виразні, як у сполучникових, оскільки дозволяють по-різному трактувати їх значення [34, с. 19]. Основними засобами організації безсполучникового речення як складної синтаксичної єдності є інтонація і лексичний склад предикативних частин.

Складні **сполучникові** речення – це конструкції, які складаються з двох і більше предикативних частин, об'єднаних сурядним або підрядним синтаксичним зв'язком, певною інтонацією, сполучниками і сполучними словами. Складні сполучникові речення за кількісним критерієм поділяються на елементарної та неелементарної будови, предикативні частини яких відповідають структурі простого речення і можуть бути ускладнені певними компонентами.

Складні сполучникові речення, залежно від характеру зв'язку між предикативними частинами та засобами його вираження, традиційно поділяються на складнопідрядні і складносурядні. **Складносурядні** речення утворені на основі сурядного зв'язку, який і визначає їхню головну диференційну ознаку – граматичну незалежність однієї предикативної частини від іншої, тобто граматичну рівноправність предикативних частин щодо всієї конструкції як цілісної синтаксичної одиниці. Головним засобом вираження сурядного зв'язку постають сполучники сурядності.

Складносурядне речення має досить складну структуру. Серед складносурядних речень виділяють такі типи речення: із зіставно-протиставними, єднальними, розділовими, приєднувальним та градаційними

семантико-синтаксичними відношеннями. Кожному з цих типів властиві специфічні особливості та сполучники, що поєднують предикативні частини, реалізуючи при цьому певну семантику.

Питання про природу *складнопідрядного* речення, його класифікації давно привертало увагу вітчизняних лінгвістів. Учені, залежно від поглядів на особливості системи мови, по-різному вирішували цю проблему. Із кінця другої половини XIX ст. поступово набули поширення три принципи класифікації складнопідрядних речень.

1. Традиційна класифікація, інша назва «логіко-граматична». Основоположником якої став Ф. І. Буслаєв.

Традиційна класифікація складнопідрядних речень ґрунтується на уподібненості складнопідрядного речення в цілому простому, а підрядного – членам простого речення. На цій основі виділялися складнопідрядні речення з підрядними підметовими підметовими, присудковими, означеннями, додатковими, обставини, з-поміж останніх – місця, часу, причини, мети, способу дії та міри і ступеня, умови, допусту. Однак, як виявилось, не може бути повної відповідності між мовними одиницями різних рівнів, зокрема, між членами простого речення і підрядними. Адже абсолютно очевидно, що не всі підрядні речення мають паралелі серед членів простого речення.

Традиційна класифікація, хоча і була недосконалою, проте стала важливим етапом у вивченні складнопідрядних речень, підготувала ґрунт для більш детального та всебічного їх аналізу.

2. У авторів формально-граматичної класифікації (О. М. Пешковский, М. Н. Петерсон, Л. А. Булаховський і ін.) спостерігається інший підхід, формальний, до питання про типологію підрядних речень. Так, О. М. Пешковский ділить всі додаткові речення на три типи: 1) зі сполучниками; 2) з сполучними словами; 3) які інтонаційно приєднуються до головного речення. Подальша диференціація кожного з типів підрядних частин здійснюється автором у залежності від розмежування значень сполучників, сполучних слів і інтонації. Деякі сполучники через свою

багатозначність, природно, потрапляють в кілька розрядів, стаючи асемантичними. А безсполучникові складні речення в залежності від інтонації виявляються в розряді складносурядних і складнопідрядних речень. Таким чином, формальна класифікація зводила аналіз підрядних речень лише до характеристики засобів їх зв'язку з головною частиною без урахування смислових співвідношень між предикативними частинами складнопідрядного речення. Таке відмежування формальних ознак складнопідрядного речення від його змістової сторони не міг дати позитивних результатів у класифікації складнопідрядних речень.

3. Структурно-семантична класифікація відрізняється співвіднесенням структури і семантики складнопідрядного речення. Основоположником структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень став В. О. Богородицький. Він активно критикував традиційну класифікацію, побудовану на уподібненні підрядних частин членам простого речення, і висунув свої принципи підходу до вивчення складнопідрядних речень: «При вивченні підрядних речень потрібно мати на увазі: 1) до чого відноситься підрядна частина; 2) які формальні слова застосовуються (а також і інші засоби – інтонація і т.д.); 3) які смислові відтінки в кожному випадку належать самим підрядним реченням, а не тому чи іншому члену головного речення» [9, с. 236].

При структурно-семантичній класифікації осмислюється структура і семантика всього складного речення, а не окремих його частин, розглядається класифікація складнопідрядних речень, а не підрядних.

Отож, складові частини, внаслідок поєднання яких утворюється складнопідрядне речення, мають між собою відношення залежності. Ці відношення мають різні форми вираження. Складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами вирізняються рядом диференційних формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак:

- а) характером реалізації підрядного зв'язку;
- б) специфікою засобів вираження підрядного зв'язку;

в) сукупністю семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.

Ці речення – найпоказовіший і найпоширеніший тип складнопідрядних речень [13, с. 323]. Такі конструкції називають двочленними. Відповідно до семантики сполучників виділяють з'ясувальні, означальні та обставинні (часові, причинові, цільові, допустимі, умовні, наслідкові, порівняльні) складнопідрядні речення, а також складнопідрядні відповідності.

1.2. Поняття елементарності/неелементарності в синтаксисі

З огляду на будову синтаксичної одиниці-конструкції розрізняють елементарні і неелементарні речення. У формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах вони частково збігаються. Водночас семантично неелементарні конструкції охоплюють ширше коло синтаксичних одиниць.

Для визначення елементарності/неелементарності речень і словосполучень, вчені, зазвичай, беруть за основу кількісний критерій, хоча поняття елементарності/неелементарності трактують по-різному. Це пов'язано насамперед із розбіжністю в термінології, з різним окресленням об'єкта дослідження:

- тільки підрядні словосполучення;
- підрядні і сурядні словосполучення;
- підрядні, сурядні і предикативні словосполучення [67].

Згідно з кількісним критерієм елементарні словосполучення називають простими, неелементарні – складними (рідше – ускладненими), оскільки переважна більшість простих словосполучень складається з двох повнозначних слів, складних – із трьох і більше.

Елементарні словосполучення достатньою досліджені, а неелементарні описано лише фрагментарно. Спробу системного аналізу складних словосполучень здійснив український лінгвіст Григорій Удовиченко (1917),

який обмежився мінімальними (трикомпонентними) складними словосполученнями.

Труднощі дослідження неелементарних словосполучень зумовлені різним розумінням природи словосполучення. Так, О. Мельничук, який визначає сурядні, підрядні і предикативні словосполучення, розглядає в межах словосполучення і прості речення. Однак, на наш погляд, має рацію І. Вихованець, який вважає словосполучення підпорядкованою реченню синтаксичною непередикативною некомунікативною одиницею.

Елементарні словосполучення будуються за певною структурною схемою, в якій поєднуються два повнозначні слова. Неелементарні (ускладнені) словосполучення є комбінаціями елементарних словосполучень на основі сурядного і підрядного або тільки підрядного зв'язків. Елементарні/неелементарні конструкції співвідносні, але не завжди тотожні у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах з непоширеними/поширеними, неускладненими/ускладненими простими реченнями.

На думку деяких дослідників, із формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного погляду елементарне просте речення відповідає непоширеному простому реченню, оскільки лише головні члени речення є необхідними компонентами структурної схеми, напр.: *Дзвенить вода* (Є. Маланюк); *Ліхтарі миготять* (Г. Чупринка); *Люди – прекрасні* (В. Симоненко); *Грюкіт. Стукіт. Дзвони. Скрипи* (Г. Чупринка).

Поширені речення мають у своєму складі, крім головних, другорядні члени, які не є обов'язковими компонентами структурної схеми, напр.: *Димок від розкладених на землі вогнищ прозорими струмочками здіймався до блакитного неба* (Петро Панч); *Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки* (Леся Українка). Трагування таких конструкцій у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах збігається лише частково.

У семантико-синтаксичному аспекті елементарні прості речення, компоненти яких зумовлені семантико-синтаксичною валентністю, є елементарними поширеними реченнями, у яких, крім підмета (суб'єкта), присудка (предиката) та додатка (об'єкта, адресата, інструменталія, локатива), функціують обставини, наявність якої семантично ускладнює структуру простого елементарного речення. Отже, ці конструкції і з формально-синтаксичного погляду відповідають елементарним поширеним реченням. За валентними можливостями предиката виділяють трикомпонентні – семикомпонентні елементарні поширені речення, а однокомпонентні – двокомпонентні відповідають звичайним елементарним реченням. Найбільші валентні можливості мають дієслова на зразок *возити, везти, завезти, нести, носити, відносити, занести* та ін., напр.: *Хлопчик приніс із луку квіти матері в кімнату; Екскурсанти приїхали з Рівного до Києва поїздом*. Більшість залежних від предиката іменників (другорядних членів) перебувають у правобічній щодо предиката позиції; у лівобічній перебуває суб'єкт. Елементарні поширені односкладні речення мають значно менші валентні можливості і обмежуються переважно одним-двома керованими іменниками в ролі другорядних членів як у правобічній, так і в лівобічній позиції, напр.: *Туристам видно море; Матері було сумно*. Із формально-синтаксичного погляду неелементарними (ускладненими) вважають речення, в яких функціують однорідні члени речення, відокремлені другорядні члени, вставні і вставлені конструкції, звертання. Елементарними (неускладненими) є конструкції з наявними другорядними членами речення (додатками, означеннями, обставинами), що не є однорідними та відокремленими, напр.: *Везе Марко Катерині сукно* (Т. Шевченко); *Од усього цього місця віяло дикою могутньою красою* (Б. Грінченко).

Із погляду семантико-синтаксичного, як і формально-синтаксичного, неелементарними (ускладненими) є речення з однорідними, відокремленими другорядними членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями. Водночас до неелементарних (ускладнених) речень належать і

такі, в яких наявні вторинні предикатні і субстанційні синтаксеми прислівного (означення) та детермінантного (обставини) характеру. Такі синтаксеми є похідними, вони витворилися з елементарних простих речень. Тому багато речень, що з формально-синтаксичного погляду є простими неускладненими, у семантико-синтаксичному плані є простими ускладненими, що утворилися внаслідок трансформації складних реченнєвих структур.

Найбільшу групу семантично ускладнених речень становлять речення з детермінантними членами, що стосуються граматичного центру речення і виражають обставинні значення, напр.: *Хлопець прокинувся від вибуху; Туристи запізнилися через дощ; Всупереч прогнозам ішли дощі; На випадок негоди зупинимось у лісі.*

Поширеними також є прості ускладнені речення з нейтралізованими предикатами в атрибутивній (означальній) позиції. Наголошуючи на тому, що атрибутивні (означальні) відношення ґрунтуються на перебудові базових (елементарних) речень і що глибина перебудови конструкції буває різною, І. Вихованець зазначає: «Найпростішим перетворенням компонента у морфологізований прикметник є трансформація семантичного предиката з формально-синтаксичної позиції присудка (аналітичного або синтетичного дієслова) і набуття предикатом проміжної між семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними функціями функції атрибута, пор.: Дівчина була струнка; Струнка дівчина усміхалася до нас» [13].

Існують різні підходи і до питання елементарності (неускладненості) та неелементарності (ускладненості) на рівні складного речення. На думку деяких чеських та словацьких мовознавців (Л. Двонч, Й. Грбачек, Я. Бауер), лише складними ускладненими є речення з різними типами синтаксичного зв'язку. Інші вважали (словацький лінгвіст Ф. Кочіш), що визначальним є кількісний критерій, тобто складним ускладненим є речення з трьох і більше предикативних одиниць.

В українському мовознавстві основну увагу приділяють дослідженню складних елементарних речень, які складаються з двох предикативних одиниць. Деякі мовознавці багатокomпонентні (неелементарні) конструкції подають лише як ілюстрації до речень мінімальної структури. Нерідко неелементарні речення розглядають лише як своєрідні комбінації складних елементарних речень, у яких повторюються ті самі синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення.

Вихідними, базовими структурами в системі складного речення є елементарні речення, що складаються з двох предикативних одиниць. Із формально-синтаксичного погляду елементарними є двокомпонентні сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) і безсполучникові конструкції незалежно від обсягу предикативних частин, наявності згорнутих пропозицій, напр.: *Бачу здалека: хвиля іскриста грає вільно по синьому морю* (Леся Українка); *Затріщало, бризнуло росою гілля, і ним бійці почали маскувати машини* (М. Стельмах) [67].

Отже, формально елементарним складним реченням є біпредикативна конструкція, що об'єднує компоненти на основі сурядного, підрядного чи недиференційованого зв'язку, подібні до структури простого речення. Формально ускладнене (неелементарне) складне речення містить як мінімум три компоненти в можливих трьох різновидах внутрішніх зв'язків. І хоч у мовленні ці структури функціують дуже широко, в українському мовознавстві вони залишаються досі малодослідженими.

Проблеми класифікації складного речення пов'язані з нечіткістю об'єкта класифікації і змішанням одиниць мови й мовлення. Як одиниця мови складне речення має володіти такими основними ознаками:

1) за структурою це повинен бути біном, тобто пропозиція повинна складатися з двох частин, які можуть бути розкладені в тому числі і з ускладнених синтаксичних конструкцій, що складаються з трьох і більше предикативних одиниць; до аналізу біномом як одиниць мови можуть

залучатися і парцельовані конструкції, а також речення, головна частина яких містить згорнуту пропозицію;

2) за семантикою між частинами складнопідрядного речення повинні встановлюватися відносини диктум-диктумні (обставинні: тимчасові, обумовленості, порівняльно-порівняльні), модус-диктумні (з'ясувальні), релятивні (визначальні); між частинами складносурядного – типові відносини для утворення;

3) план вираження і план змісту повинні однозначно відповідати один одному, тобто в реченні не повинно бути елімінованих частин, які можна було б відновити;

4) з точки зору актуального членування препозитивна головна частина повинна бути темою, а постпозитивного залежна частина – ремою, при цьому жодна з частин не повинна бути додатково актуалізована.

Таким чином, як одиницю мови складне елементарне речення можна представити у вигляді абстрактного зразка – моделі, за якої будуються його мовні реалізації. Вершиною моделі є показник зв'язку як виразник семантико-синтаксичних відношень між частинами [61].

1.3. Особливості синтаксичної будови сучасних художніх творів

Останніми роками популярними стали наукові розвідки, присвячені дослідженню мови сучасних художніх творів, що дає можливість встановити не тільки ідіостиль певного автора, але і основні тенденції розвитку мови на певному історичному етапі.

Варто зазначити, що творчість сучасних українських письменників, у тому числі В. Шкляра, існує у контексті постмодернізму, тому для повного розуміння особливостей творення художнього світу авторами варто розглянути специфіку постмодерної творчості більш детально.

Терміни «постмодерн» і «постмодернізм» уже з 60-х років ХХ ст. викликають особливий інтерес в межах величезної частини гуманітарних наук і мистецтва. Цей інтерес викликаний декількома вагомими явищами в рамках різних галузей культури – головним чином історії, мистецтва, філософії і теоретичного літературознавства. З одного боку, суспільно-історична ситуація після катастрофи 1939-1945 років потребувала різкої переоцінки наукових і художніх методів сприйняття і осмислення того, що називаємо дійсністю. З іншого боку, швидкий спільний розвиток теорії мистецтва, філософії, лінгвістики та літературознавства вимагав нового підходу, який міг би замінити вже досить стерті форми структуралізму і модернізму. Ці дві сили – як ззовні, так і зсередини головної течії гуманітарного дискурсу – викликали своєрідну революцію, засновану на переосмисленні сприйняття і розуміння найважливіших елементів культури. Однак слід підкреслити, що постмодернізм не є плином/явищем/дискурсом однорідним, оскільки його світогляд спирається на плюралізм мислення і відсутність єдиного організуючого центру, тобто на децентрацію [21].

Термін «постмодернізм» має різні тлумачення. Як пише І. П. Ільїн, це «багатозначний, динамічно рухливий в залежності від історичного, соціального і національного контексту Ильин філософських, науково-теоретичних і емоційно-етичних уявлень» [29, с. 267]. Постмодернізм виступає як характеристика визначального менталітету, специфічного способу світосприйняття, відчуття місця і ролі людино в навколишньому світі.

Відомий польський дослідник літератури Р. Нич щодо терміна «постмодернізм» зауважує, що «це визначення нових тенденцій та способів їхнього опису в сучасній культурі, філософії науки, а також у суспільному та політичному житті» [42, с. 145].

Зміни у свідомості, спричинені новою парадигмою цінностей, знайшли своє втілення в художній практиці. Цілком слушною є думка про те, що

постмодернізм виступає не лише як один із провідних стилів у літературі, але й як певна тенденція в культурі ХХІ сторіччя.

Подаючи визначення постмодернізму як філософського та історично-літературного поняття, що сформувалося «на позначення концепції культури постмодерну, культурної ситуації, яка виражає завершеність епохи модерну», літературознавець Н. Зборовська наголошує на тому, що виник він на «потребу нового (нелогоцентричного) стилю мислення» [26, с. 298]. Дослідниця вказує на зміни, які сталися у світогляді: постмодернізм як літературна практика в другій половині ХХ ст. критично переосмислює основи дидактично-раціоналістичного світобачення, замінивши їх філософією нової тілесності, концепцією деконструкції Дерріди та постфройдизмом. Порівнюючи постмодерністський світогляд з модерністським, на якому він постав, вона зазначає: «Якщо модерністське світобачення ґрунтувалося на нестабільності, проблематичності структур суб'єкта, соціуму тощо, то тотальне їх порушення є ознакою постмодерного погляду на світ: один стан втручається в інший, руйнується межа між протилежностями, світ позбавляється порядку й занурюється в хаос» [26, с. 298].

Постмодернізм значною мірою відрізнявся від основних філософських і літературних ідей попередніх епох, які він піддавав нищівній критиці. Він докорінно змінює норми дискурсів. «Постмодернізм як культурний рефлекс спрямований проти уніфікації, стандартизації, тотальності, засилля «універсалістських дискурсів». Від методологічних норм цілісності, системності, зосередження на домінантах постмодернізм перевів погляди культурного співтовариства до раніше зігнорованих частин об'єкта і процесу пізнання – локальних, периферійних, випадкових, фрагментарних, недомінантних, миттєвих. Новий рух поставив під сумнів тотальність віри і почав зухвало випробувати іронією на позір вічні культурні істини» [46, с. 48–49].

Постмодерній свідомості властиві сумнів, антидогматизм, плюралізм, іронічність. Постмодерну літературу вона вважає антиподом літератури модерної, елітарної. Постмодерні художні твори побудовані на іронії, гротеску, пародії, травестуванні і апелюють не до еліти, а до широких мас.

Основними рисами постмодернізму є:

- 1) орієнтація на всі верстви суспільства;
- 2) істотний вплив мистецтва на немистецькі сфери людської діяльності;
- 3) стильовий плюралізм;
- 4) широке цитування в постмодерністських творах творів мистецтва попередніх епох;
- 5) іронізування над художніми традиціями минулих культур;
- 6) використання прийому гри при створенні творів [21].

У постмодерній художній творчості відбувається свідомо переорієнтація з творчості на компіляцію і цитування. Для постмодернізму творчість не дорівнює творінню. Художник перестає бути творцем, тому що сенс його твори народжується безпосередньо в акті його сприйняття.

Постмодерністський художній твір має бути обов'язково побачений, виставлений напоказ, без глядача він існувати не може. Негативне і навіть агресивне ставлення до минулого, до класики, до традиції – норма для культури постмодернізму.

Цинізм проявляється у відмові від багатьох моральних норм і цінностей. Етика поступається місцем естетиці. На перший план виходить культ чуттєвих і фізичних насолод. Сучасна людина відмовляється від самообмеження. Вона вважає за краще жити одним днем, не надто замислюючись про день завтрашній і тим більше про далеке майбутнє.

Важливу рису постсучасності становить театралізація. Вона охоплює всі області життя. Практично всі істотні події приймають форму яскравих і ефектних вистав або шоу.

Постмодерністські твори мистецтва будуються за принципом колажу і монтажу: колаж переносить матеріал з одного контексту в інший, монтаж розміщує запозичені елементи по нових місцях [21].

Мистецтво постмодернізму є мистецтвом деталей, нюансів, півтонів. Воно не претендує бути «великим», «вічним мистецтвом». Воно часто задовольняється малим. У ньому є все, але ніби в мініатюрі: не надто великі почуття, помірні пристрасті, скромні думки. Його не мучать суперечливість, амбівалентність, незв'язність, змішання стилів і жанрів. Однак, на відміну від авангарду, твори якого часто мають відштовхуючий вигляд, твори постмодернізму мають вигляд ефектний.

У цілому, постмодернізм являє собою перехідний стан і перехідну епоху. Він непогано впорався з руйнуванням багатьох віджилих сторін і елементів попередньої епохи сучасності. Що ж стосується позитивного вкладу, то поки він навіть не претендує на нього. Проте деякі його риси і особливості, мабуть, збережуться в культурі майбутнього століття [21].

У контексті постмодерної свідомості важливою ознакою українського літературного процесу останніх десятиліть стало руйнування логоцентричності та нівелювання усталеної ієрархії жанрів у рамках постмодерністської традиції. Дифузія жанрів та стилів дала змогу говорити про «перехідні» літературні форми й поставила під сумнів чіткі межі між поезією та прозою, зводячи все до поняття тексту. Ще одним важливим моментом є те, що майже всі митці сучасності пробують свої сили як в поезії, так і в прозі.

Найпомітнішою різницею між сучасною українською поезією та поезією попередніх десятиліть є те, що «поезія молодого покоління набуває «спортивного значення», а поетичний текст переходить зі сфери інтимної, образної, сповідальної до мистецтва шоу, поп-арту, акціонізму. Нині на популярність автора більшою мірою починають впливати позатекстові чинники: вміння виступати на сцені й спілкуватися з аудиторією, режисура тексту, дотепність, широкий світогляд тощо. Сучасні українські автори

беруть активну участь у різноманітних літературно-мистецьких фестивалях, як регіональних, так і всеукраїнських та міжнародних, особливістю яких є синкретичний формат, поєднання різних видів мистецтва.

Якщо узагальнити, то можна сказати, що літературний процес останнього двадцятиріччя характеризується поступовим переходом від деконструкції (як очищення від набутого, але чужорідного національній традиції) до конструювання нового образу сучасності. Разом з тим, сучасна українська література є синтетичною та міждисциплінарною, апелюючи і до музики, і до живопису тощо. Напевне, саме завдяки складності й різноплановості, суперечливості українського простору, сучасна українська література є настільки різнобічною та варіативною. У творчості сучасних письменників помічаємо чітку тенденцію до намагання вийти за межі текстового простору й створити масову аудиторію читачів-глядачів. Тому тяжіння до спроби створити синтез різних видів мистецтв видається закономірним.

Визначення художнього тексту в сучасній науці, як правило, містить вказівку на значущість особистості його творця. Так, художній текст розглядається як твір, який є втіленням концепції автора, картиною світу, що створена його творчою уявою і втілена в тканині художнього тексту завдяки спеціально відібраним засобам. Особливо важливим засобом втілення авторської концепції у художньому творі є його мова, а саме вживання специфічних, притаманних лише певному автору словоформ та поєднань слів, морфологічних, фонетичних засобів, що вказує на індивідуальний стиль письменника. До цього контексту можна приєднати і синтаксичні мовні засоби, якими користуються сучасні українські письменники. Серед них важливе місце посідають складні елементарні речення, особливості функціонування яких розглянемо детальніше у наступних розділах.

Висновки до розділу 1

Складне речення – це комунікативна одиниця, що утворена із двох і більше предикативних частин, та характеризується структурною і семантичною єдністю, а також інтонаційною оформленістю. Найважливішими ознаками складного речення, завдяки яким його можна протиставити простому, є біпредикативність або поліпредикативність, яка обумовлює наявність складного механізму взаємоприспосовування предикативних частин і використання для цього спеціальних засобів та поліпропозитивність – наявність двох або більше речень і об'єднання в семантичній структурі речення номінацій двох або більше подій. Граматичні зв'язки в складному реченні проявляються у двох планах: між словами – членами речення – і між предикативними частинами складного речення.

Залежно від граматичних зв'язків між частинами складного, виділяють сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) та безсполучникові складні речення.

Елементарні речення є вихідними, базовими структурами в системі складного речення. Вони складаються з двох предикативних одиниць. Тобто з формально-синтаксичного погляду елементарними є двокомпонентні сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) і безсполучникові конструкції незалежно від обсягу предикативних частин, наявності згорнутих пропозицій.

Мова, а саме вживання специфічних, притаманних лише певному автору словоформ та поєднань слів, морфологічних, фонетичних та синтаксичних засобів, у тому числі складних елементарних речень, є важливим засобом втілення авторської позиції у художньому творі, що вказує на індивідуальний стиль письменника. Творчість сучасних українських митців, у тому числі В. Шкляра, існує у контексті постмодернізму, що також має вплив на синтаксичні мовні засоби, які вживає автор у своїх творах.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

2.1. Складні елементарні сполучникові речення

Структурний аналіз, та само як і семантичний, є важливим аспектом для розуміння характеру та особливостей функціонування будь-яких синтаксичних одиниць. Складні елементарні речення є варіативними одиницями, будова яких залежить від моделей мови, у якій вони вживаються, від функційного стилю, у якому вони використовуються, від цілей, які перед собою ставить автор-мовець тощо.

Проблема опису структурно-семантичної специфіки складних елементарних синтаксичних конструкцій у структурі художнього дискурсу досить складна. Проблемність ситуації полягає в необхідності репрезентації окремих синтаксичних фрагментів і їх взаємодії в системі цілого текстового простору. Як правило, у художньому мовленні представлені всі види речень – як елементарних, так і неелементарних, перевага деяких з них обумовлена особливостями індивідуально-авторської манери письма. Однак вибір автором тих чи інших конструкцій, зазвичай, визначається естетичним характером задуму твору. Наше дослідження засвідчило, що в описах природи В. Шкляра частіше трапляються складні елементарні конструкції, в описах життя суспільства – складні неелементарні речення. Таким чином, синтаксичні одиниці є не тільки структурним, але і смисловим компонентом художнього твору. У цьому сенсі саме розгорнуті складні синтаксичні конструкції пристосовані для вираження найбільш складної думки і для відображення складного, глибинного аналізу описуваного життя.

Вище ми прийшли до висновку, що елементарними є двокомпонентні сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) і безсполучникові

конструкції незалежно від обсягу предикативних частин і наявних у них згорнутих пропозицій. Аналіз ілюстративного матеріалу, засвідчив, що у творах В. Шкляра функціують як сполучникові (89 %), так і безсполучникові (11 %) складні елементарні речення, однак з різною частотністю.

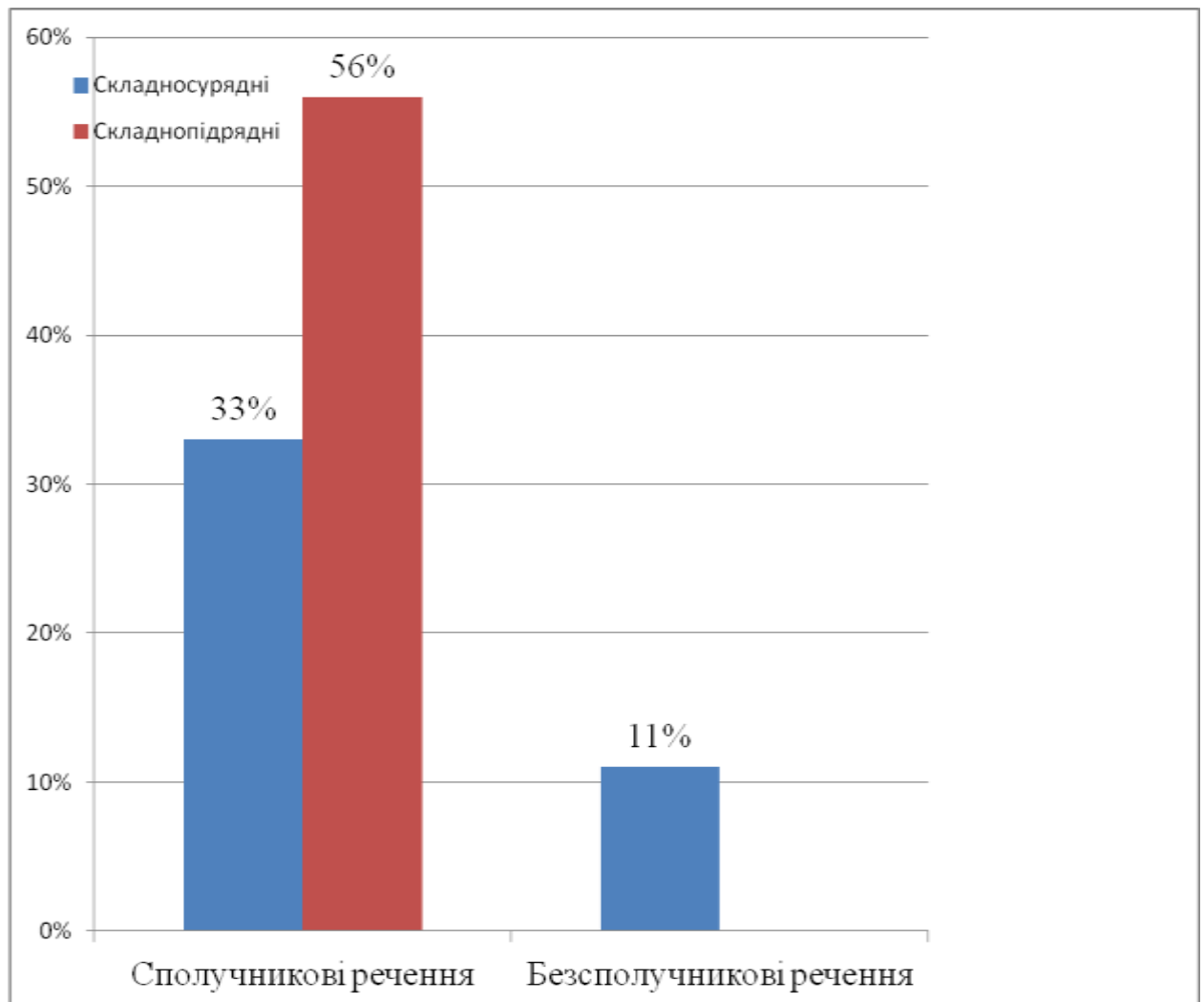

Рис. 2.1. Кількісний розподіл складних елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець».

З-поміж сполучникових конструкцій виділяємо складносурядні (33 %) і складнопірядні (56 %) двокомпонентні речення.

За нашими даними, елементарні **складносурядні** речення в романі В. Шкляра «Чорний ворон» є досить поширеними. За реалізацією семантико-

синтаксичних відношень між предикативними частинами поділяються на такі групи:

1) Зіставно-протиставні (22 %). Для зв'язку предикативних частин у зіставно-протиставних складносурядних елементарних реченнях автор найчастіше використовує такі сполучники:

- *а*: *Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика; По матрікулу я Афанасій, а мати, родниє і близькі завжди називали мене Фаней; Нас годували легендами, а потім дехто з нас і сам почав їх вигадувати; Ну, добре, зійшлися, а чим закінчилося?; Проте надія на перемогу танула, а нашої армії не було й не було; Всі як один були перевдягнуті в будьонівське манаття, а Вовкулака їхав попереду ще й з червоним прапором; Троє «губчечиків» тихенько зайшли до зали, а четвертий із коридору шмигнув за лапшу; Вовкулака й далі залишався на сцені, продовжував диригувати хором і залом, а Маковій з Колядою почали виводити почесних гостей із клубу; В одного з них голова спереду була голомоза, а на потилицю спадала туга заплетена косичка; Спершу дорогою з лісу вихопилися вершники, а вслід за ними посунули піші; Хай зробить укол, промие рану, перев'яже, а вдома вже перележиш на горіщі; Ще встиг спровадити на той світ комісаршу, а тоді і його припечатали; На санях за погонича сидів надутий, як сич, комнезамівець, а по обидва боки йшло, ніби в почесній варті, по двоє червоноармійців; У лісі було тихо, а тут, на березі, дув холодний осінній вітер; Мовляв, українці вперше мають можливість жити по-людському, а в недалекій будучині тут потечуть молочні ріки... [66];*

- *але*: *Це був чоловічий жест прощання, але ж Дося мала вояцьку славу, а отже, і право на козацький звичай; Я теж хотів було витерти тим папірцем руки, але сотник Бойко, задзеленчавши хрестами, вихопив його в мене, склав учетверо й поклав до нагрудної кишені австрійського мундира; Сотник Бойко машинально склав ту газетку увосьмеро й також хотів захвати до нагрудної кишені, але я його зупинив; Можливо, на вашому місці*

я також потягся б до кобури, але я не ваш командир; На душі було чорно, але одностайність отаманів зіграла і підбадьорила; Це було ще не гасло, але його час підоспів; Так, у загонах часом бувають жінки, але вони сумлінно роблять свою роботу; Він одразу хотів передати папір Голикові-Залізнику, але Гамалій його зупинив; Тиміш ухопив його за барки, підняв і хотів викинути з поїзда, але Загородній не дав; Перед Капітанівкою Ларіон запропонував передихнути в ліску, дати спочинок коням, але Завірюха не погодився; Постріли переслідувачів не вщухали, але то вже було ловлення вітру; Сам не знаю, але я повинен був їм це сказати; В'язкий туман застилав зір, але в тому тумані я виразно, дуже виразно бачив її сплотніле обличчя, бачив сірі розчахнуті очі й побілілі вуста [66];

- **та** (в значенні **але**): Наші хлопці теж кинулися до коней, та не всі встигли; До Великодньої гори підкрадалися якомога тихіше, та внизу біля озера зненацька заіржала кобила Орлова; Позичив в одного рогатого, та забув спитати ім'я; Чорновус шарпнув за повід, цмокнув, та кінь тільки мотнув головою і подивився у бік вузького рівчака; Отаман хотів наставити Чорновуса начальником штабу, та згодом усе повернулось інакше; Отаман трішки спохмурнів, та потім загадкова усмішка заграла в його закручених вусах; Ганнуса хотіла припасти до нього, оплакати, та Веремій раптом підвівся і сів; На розписку в мене чорнило висохло, та поки що я нічого у вас не беру; Часом і хотів би заплакати, та не виходить; Я сказав про це Загородньому, та він тільки засміявся [66];

- **зате**: У тих далеких Дунаївцях ми, звісно, не мали ніяких родичів, зате довідка Матусівської волості устійнювала протилежне [66];

- **проте**: Ударили рушниці, проте полковник навіть не здригнувся; «Чопи» рипнулися було опинатися, проте Гоцман, тверезий від холодного дотику дула, подав їм знак підкоритися; Потім роззирнувся довкола і хотів скочити на свою гніду, проте нога сприснула зі стремена; Я озирнувся, проте на лісовій дорозі вже не було нікого [66];

- **однак:** *Ворон, не довго думаючи, збив з карабіна переднього, однак вони з диким гиком мчали вперед [66].*

2) Єднальні (10 %). Предикативні частини складносурядних речень з єднальними семантико-синтаксичними відношеннями В. Шкляр поєднує єднальним сполучником **і (й)**:

- **і:** *Птіцин пирхнув, затулив долонею рота, і між пальців йому потекла руда юшка; Але тут зверху на обгорілій дзвіниці щось затріщало, і величезна головешка гупнула якраз на Варфоломія; І важко було мені йому в очі дивитися, і хотілося чимдалі від дому зав'язатись; Їй було страшно, дуже страшно, і вона з усіх сил намагалася стримати, приховати цей огидний холодний дрозж; Це була Звенигора, справді насипана людськими руками ще за князівської України, і скидалася вона на високу могилу; Нудотний дух собачатини забив подих, і Ганнусю вирвало; Цей невідчепний запах, мов отрута, проникав у всеньке її єство, і Ганнуса вже не знаходила собі місця; Перед образом Спасителя стояла молільниця, і Чорний Ворон усім єством відчув її близькість; Онисим Ляц сидів з порожнім уже куцопалом на лаві, прихилившись спиною до стіни, і його незворушне лице тільки тепер спохмурніло; Ген бовваніє у сутінках його стодола, і від самого її вигляду тебе переймає неспокій; Я вже візьму в руки шаблю, і роботи буде багато; Ларіон якось розгублено глянув на мене, і в його примружених очах я вперше не побачив усмішки; Ларіоне, згадай, подумай головою, і тобі все розвидниться; Вона розіклала карти на Чорного Ворона, і жалка темінь, торкнувшись її пучок, підступила до самого серця; Коляда напружено вдивлявся в бік валки, і шкіра на його вилицях пересмикувалася) [66];*

- **й:** *При хисткому полум'ї свічки вона побачила два вузькі хідники, й одним із них Варфоломій нагинці рушив далі; Вони тягнуться далеко попід валами Холодного Яру, й один підземний хід веде аж до Жаботина; Нишпорка відсахнулася, затуливши лице руками, й наступної миті Дося вгатила її ногою в живіт; Прийде година, й зізда піде на зізду! [66].*

3) Розділові (1%). Розділові семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами автор реалізує за допомогою сполучників *або...*, *або*: *Або він переконав себе, що в цьому лісочку ніякого дідька немає, або йому страх як закортіло мати на грудях орден Червоного прапора* [66].

Як бачимо, центральний засіб зв'язку у складносурядному елементарному реченні – сурядний сполучник. За нашими даними, автор найчастіше для поєднання предикативних частин у складносурядному реченні автор використовує зіставно-протиставні та єднальні сполучники.

Аналіз карткового матеріалу засвідчив різну частотність функціонування складносурядних елементарних (33 %) та неелементарних (67 %) речень в аналізованому творі В. Шкляра. Ми встановили, що більшість складносурядних речень є неелементарними за своєю структурою, що дозволяє письменникові створювати об'ємне полотно розповіді про події та явища. Елементарні складносурядні конструкції письменник використовує переважно для стислої характеристики подій і явищ.

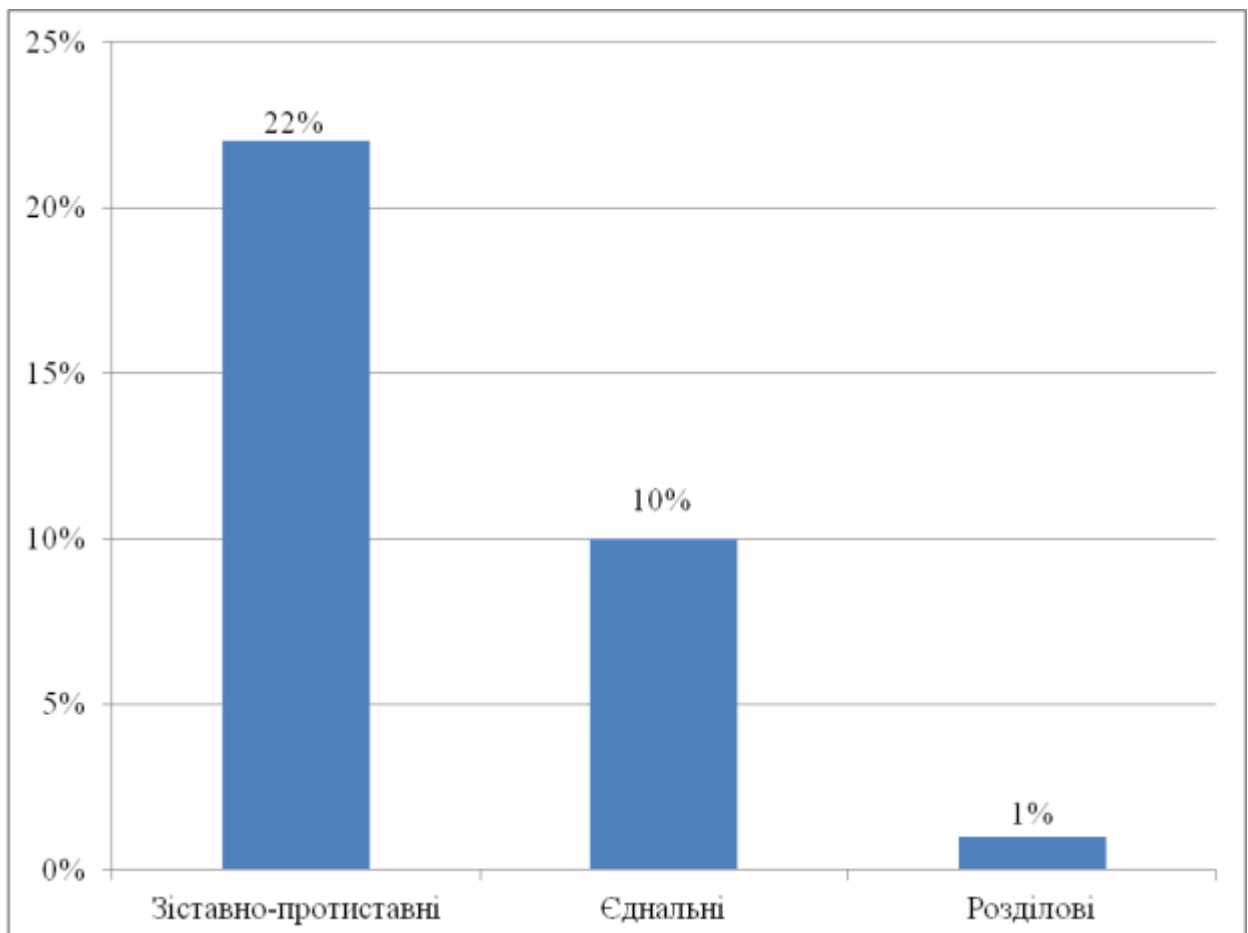

Рис. 2.2. Кількісний розподіл типів складносурядних елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець».

З-поміж елементарних **складнопідрядних** речень, що функціують у романі В. Шкляра, виділяємо такі типи речень.

1. З підрядними з'ясувальними (15 %), які відповідають на питання відмінків: «хто?» «що?» «кого?» «чого?» «кому?» «чому?» «кого?» «що?» «ким?» «чим?» «на кому?» «на чому?». Підрядні з'ясувальні речення автор приєднує до головної частини здебільшого за допомогою таких сполучних слів:

- **який:** *Це залежить від того, який вогонь розгориться [66];*
- **чий:** *Ще невідомо, чий батько дужчий [66];*
- **як:** *Воронові було невтямки, як Мудей на такому фуражі скучав за гарячим ділом; Скажи, як ти мене кохаєш?; Потім я розповів, як загинув запроданець Завірюха; Я не знав, як його розрадити; Ворон побачив, як на його білому міліцейському кітелі – якраз між лопатками – розпливається червона пляма; Невіруючий Хома дивувався, як можна вірити богині-жінці; Я сушив голову, як бути далі; Сумно було дивитися, як Невіруючий Хома і Ладим збираються в дорогу [66].*

Окрім того, для приєднання підрядних з'ясувальних речень автор використовує такі сполучники:

- **що:** *Та я відчував, що ми більше не побачимося; Мені подобалося, що Біжу бере на себе почин; Мені навіть здалося, що її губи в сметані; Адже цілком можливо, що ми ще навідаємося...; Ми відчули, що сталося щось незвичайне; Якийсь час вони напружено вдивлялися одна в одну, знаючи, що на цій стежці їм уже не розминутися; Зійшлися на тому, що прилаштуємо їх на Мельничанських хуторах; Та й хто міг ручитися, що вчорашній панібратчик тебе не продасть сьогодні; Став там, прислухався і раптом відчув, що на мене хтось дивиться; Я знаю, що це сон [66];*
- **щоб:** *Ладим щодня, здіймаючи руки долонями до неба, благав Мокошу, щоб та зупинила потоп; Я відпустив його косичку і замість того,*

щоб знову кинути косоокого на колоду, обернувся до хлопців; Я махнув хлопцям, щоб не зволікали; А контужений Вовкулака замість того, щоб тікати до лісу, заходився знімати сідло...; Чого ти не пождав, щоб я поміг?; Ми прийшли сюди не для того, щоб слухати брехні! [66];

- **де:** Я знаю, де її заховати; А коли запитують, де ти її взяла?; Бо хто ж, як не він, мусив простежити за трьома молодцями й подивитися, де вони подінуть дитину; Вороне, ти знаєш, де на хуторі живе мій брат; Тож розпитавши в людей, де військовий комісаріат, я під'їхав до цегляної будівлі, пофарбованої в червоно-рудий колір; Усі троє оторопіли, забувши, де в них руки; Якби знав, де впадеш...; Ти ж знаєш, де живе Філіц? [66];

- **куди:** Почула нюхом і хотіла вислідити, куди я піду; Нарешті докурив і, не знаючи, куди подіти недопалка в такому займистому місці, здушив його пальцями [66].

Як бачимо, складні елементарні речення з підрядними з'ясувальними частинами ускладнюються додатковими відтінками значень, які реалізуються у самих предикативних частинах.

2. З підрядними означальними (22 %), які пояснюють іменник у головному реченні й відповідають на питання «який?» «яка?» «яке?» «які?». Зазвичай, підрядна частина приєднується до головної сполучними словами-займенниками:

- **який:** Він довго роздмухував кадило, черкаючи відсирілими сірниками, які сичали, ламалися і не хотіли горіти; Той грім розбудив Україну, яка, здавалося, не прокинеться вже ніколи; Ганнуся з матір'ю незмигно дивилися на Чорта, який своїми дурними перепитуваннями тягнув із них жили; А тут з'являється Болбочан, який без їхньої допомоги розчищає від москальні пів-України, Крим і... заживає слави й любові серед вояків; Саме горе жартувало вустами старого, який перед червоним начальником не посмів назвати призвідців біди; За селом підіймався мішаний ліс, який хапав за очі гарячими барвами осені; Це й був Ничипір Петриченко, який через тяжку недугу давно впав на ноги; До того ж він помітив в очах утікача той

недобрий полиск, який не давав часу на роздуми; На сцені за столом розсілися Вольський, Кандигін та Голубчик, який і далі сам собі посміхався у кущик вусів; Тут, під селом Івківці, було вбито голову ком'ячейки Стоцького, який пізнього вечора повертався конем з Івківців у Головкивку; Важко було дивитися на Біжу, який ховав свого останнього брата; Це був баран, який хотів тільки їсти, пити й разом з усією отарою лизати заслинену цицьку; Варфоломій, схилившись над ним, запалив просякнуте лоєм клоччя, яке спалахнуло високим полум'ям й освітило похмурі бриласті стіни; Навіть Об'явлення Іоанна Богослова не малювало черницям того страхіття, яке вже було на порозі; Балку за балкою, виярок за виярком переїжджав Ворон, іноді зупиняючись і наслухоючи глухе безгоміння, яке зрідка здригалося від стовбурового луску [66];

- **що:** Це була невелика цегляна будівля, що залишилася від панської економії; Однієї ночі, взявши торбинку борошна, Дося тихенько вийшла надвір і знов подалася до льоху, що бовванів біля валу [66];

- **щоб:** Більше немає достовірних джерел, щоб простежити його шлях до кінця [66];

- **котрий:** - Справді, – озвався Завірюха, котрий досі чемно мовчав [66];

- **чий:** Вихід на Ростов і Москву, чий невгамовний народець безнастанно снував нашими залізницями; Вовкулака, чий «номер» був праворуч од Коляди, почав прислухатися [66];

Картотека ілюстративного матеріалу засвідчила, що В. Шкляр найчастіше для творення складних елементарних речень з підрядними означальними використав також і сполучні слова-прислівники:

- **де:** Серед ночі його розбудили й повели на пустир, де вже була викопана яма; Бо це така п'єса, де навіть мітла стріляє; Він довго сидів біля нього і не давав опускати в яму, де на дні вже хлюпотіла вода; Хай по лісах, але живуть ще острівці нашої запільної держави, де гуляють хлопці з тризубами на рукавах; Він вийшов надвір разом із Вороном та Вовкулакою,

дав їм лопату і показав місце в кінці городу, де копати яму; Ларіон дістав із польової сумки ще один аркуш, де зверху олівцем було написано «п. Загородньому»; Саме з того боку, де їм був простір для відступу до Графського лісу, виринуло зо три десятки озброєних вершників; Мудей, зриваючи копитами груддя дерну, доніс мене до краю Відьминої Пазухи, де починалася драговина; Ворон ліг на тому місці, де колись розстилав бекешу; Я був на тому місці, де колись стояла її хатина [66];

- **куди:** Трохи коштовностей тримав у шкіряному кисеті, куди заховав і Тіниного персня з діамантом; Ховала все у такому місці, куди ніхто не добереться [66];

- **коли:** Настав час, коли власне життя можна було вимінити на чийсь смерть; Але зараз ще та пора, коли можна і в Тясміні викупатися; Пробив час, коли ви повинні довести всю свою щирість у боротьбі за волю України; Сутінки взялися тією сірою млою, коли стрільба через приціл уже неможлива [66];

- **звідки:** Тим часом Захарко примочував розтруб до дула рушниці й націлювся у той бік, звідки вони приїхали; Вовкулака мерцій повернув коня до того краю проваля, звідки можна було в нього заїхати [66].

Окрім того, в аналізованому романі функціують складні конструкції із асемантичним сполучником **наче:**

- **наче:** Лице Коляди обволік такий спокій, наче воно було виліплене з воску; Перший ніс поперед себе таке величезне черево, наче наївся молоді люцерни і здувся [66].

Часто у головному реченні у таких структурах можуть вживатися вказівні слова **той, такий**. Наприклад: *Це залежить від того, який вогонь розгориться.*

3. З підрядними обставинними (19 %), які відповідають на ті ж питання, що й обставини у простому реченні. З-поміж них найчастотнішими у творах В. Шкляра є такі семантичні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними:

а) місця, які вказують на місце або напрям дії, про яку йдеться в головному реченні і відповідають на питання «де?» «куди?» «звідки?» або займенника, що пояснюється. Найчастіше у таких реченнях В. Шкляр використовує сполучники:

- *де*: Він підійшов до Коляди, подивився, покивав головою, потім узяв руку пораненого там, де намагаються пульс [66];

- *куди*: Наступного дня він уже був у Черкасах, куди також докотився грім революції; Я подивився туди, куди Кузякін витріщив свої балухи; Його кинули на підстилку в кутку землянки, де він проспав аж до ранку; Лісовики по черзі підходили до столу, де на заздалегідь виготовлених бланках з печатками вписували їхні імена й прізвища [66];

б) часові, які вказують на час місця дії, про яку йдеться в головному реченні і відповідають на питання «коли?» «відколи?» «доки?» «з якого часу?» «як довго?». У творах В. Шкляра вони, зазвичай, приєднуються до головного речення за допомогою таких сполучників:

- *коли*: Коли ми брали Черкаси, гарматною стрільнею йому відірвало голову й праву руку...; Усім полегшало на душі, коли Ходя догнав їх з оголеною шабелею; Птіцин аж знерухомів, коли дівчина схилила голову йому на плече; Вовкулака незатишно почувався, коли ми близько підходили до Звенигородки; До неї було вже палицею кинути, коли гніда Загороднього ні сіло ні впало спіткнулася; Стріляти, коли вже хекатимуть у спину; Щоб усе було готове, коли приїде дохтор; Тіна, коли мене побачила, довго не могла прийти до тями; А вдосвіта, ще затемна, коли путні господарі вирушають на ярмарок, ми виїхали підводою в напрямку Умані; Це сталося на четвертий день нашої подорожі, коли ми доїжджали до Копайгорода [66];

- *як*: Ворон ще не встиг йому заперечити, як по той бік луговини, за ставом, у невеличкому переліску заіржав кінь [66];

в) умови, які вказують на умову, за якої можливо те, про що йдеться в головному реченні і відповідають на питання «за якої умови?». У таких будовах В. Шкляр часто використовує сполучники, які окреслюють

нереальну умову, установлюють залежність ситуації від уявленої умови, унаслідок чого ситуація постає нереальною:

- **коли:** *Мовчи, коли тебе не питають* [66];

- **якби:** *Якби так сталося, я б її зберегла; Можна, можна було йти на Київ, якби не сліпа віра в повернення нашої армії; Хіба краще було б, якби вони не пустили нас у хату?* [66];

- **якби...то:** *Якби знала, то не прийшла б...; «Червоні кашкети», якби й дошукалися нашого сліду, то не пішли б у драговину проти ночі* [66];

г) способу дії міри і ступеня, які вказують на спосіб (характер) дії, про яку йдеться в головному реченні і відповідають на питання як? яким способом? В. Шкляр у таких реченнях використовує такі сполучники:

- **аби:** *«Забери у мене, Євдосю, дві штуки нетребні, вийми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося»*) [66];

- **як:** *Ішли ми так, як нараяв нам отець Тимофій, простували, можна сказати, не озираючись; Вечір не скінчився так, як малювала йому скрипка* [66];

- **щоб:** *Я притис його жердиною так, щоб він сьорбнув смердючої твані* [66];

- **що:** *Заціпенівши, Дося так вслухалася в тишу, що в неї почало дзвеніти у вухах* [66];

- **ніби:** *Вовкулака нахилився до нього й прошепотів так тихо, ніби сам себе боявся підслухати* [66];

- **наче:** *А Ціля, як на те, довго, дуже довго дзюркотіла в траву, наче виливала з нори ховрашка* [66];

д) причинові, які вживаються для вираження і реалізації причини, відповідають на питання «чому?» «через що?» «з якої причини?». Автор у таких одиницях-конструкціях використовує такі сполучники:

- **бо:** *Я ледве не розреготався, спостерігаючи за цією комедією, бо то й справді був мій хорунжий на прізвисько Вовкулака* [66];

- **оскільки:** *Таке донесення в жодному разі не було б перебільшенням, оскільки поруч з машинкою лежав цілий стос надрукованих листівок [66];*

- **наче:** *Ми намагалися про це не думати й не говорити, наче прощальна хвилина була десь далеко-далеко [66];*

е) допустові, вказують на те, всупереч чому відбувається дія у головному реченні і відповідають на питання «незважаючи на що»? З-поміж них ми віднайшли такі приклади:

- зі сполучником **хоч:** *У хаті не світилося, хоча мати ще не спала [66];*

є) цільові, які вказують на мету дії, про яку йдеться в головному реченні і відповідають на питання «для чого?» «з якою метою?» «навіщо?». У таких реченнях автор використовує такі сполучники:

- **щоб:** *Сам же я сидів верхи у придорожньому лісочку, щоб не сполохати чекістів довгим чубом і бородою; Кожен тримав коня за вуздечку, погладжуючи його, щоб часом не заіржав; Хлопці, щоб не заляпати таку гарну машину кров'ю, витягли з неї зомлілого Гальперовича та ще двох напівпритомних чекістів і потягли в лісочок; Всплю тобі по сраці, щоб пам'ятала; Сам сатана вигадав неп[*], щоб узяти нас за горлянку; Ще й порошка якогось підсунула, щоб зубами поцокотів; Хома закусив нижню губу, щоб не прохопитися зайвим словом; Так їх обкутують ганчір'ям швидше для того, щоб не лишати слідів...[66];*

- **аби:** *Аби менше сваритися, нам потрібне підпорядкування одному отаманові; А поки що в неї інша турбота – все зробити для того, аби в цій печері можна було перезимувати [66];*

ж) порівняльні, предикативні частини яких поєднуються за допомогою таких сполучників:

- **як:** *Ми з ними більші друзяки, як ти [66];*

- **ніби:** *Хоча й тут, у своєму найщирішому бажанні допомогти Тіні вибратися за кордон, я повівся так, ніби робив це зі спідньою думкою [66];*

- **наче:** *Перший ніс поперед себе таке величезне черево, наче наївся молододі люцерни і здувся [66].*

Отже, серед складнопідрядних елементарних речень значною частотністю відзначаються складні конструкції з підрядними означальними, що засвідчує бажання автора реалізувати у мові роману детальну характеристику персонажів, їх настроїв, дій і вчинків, а також довколишніх подій і явищ.

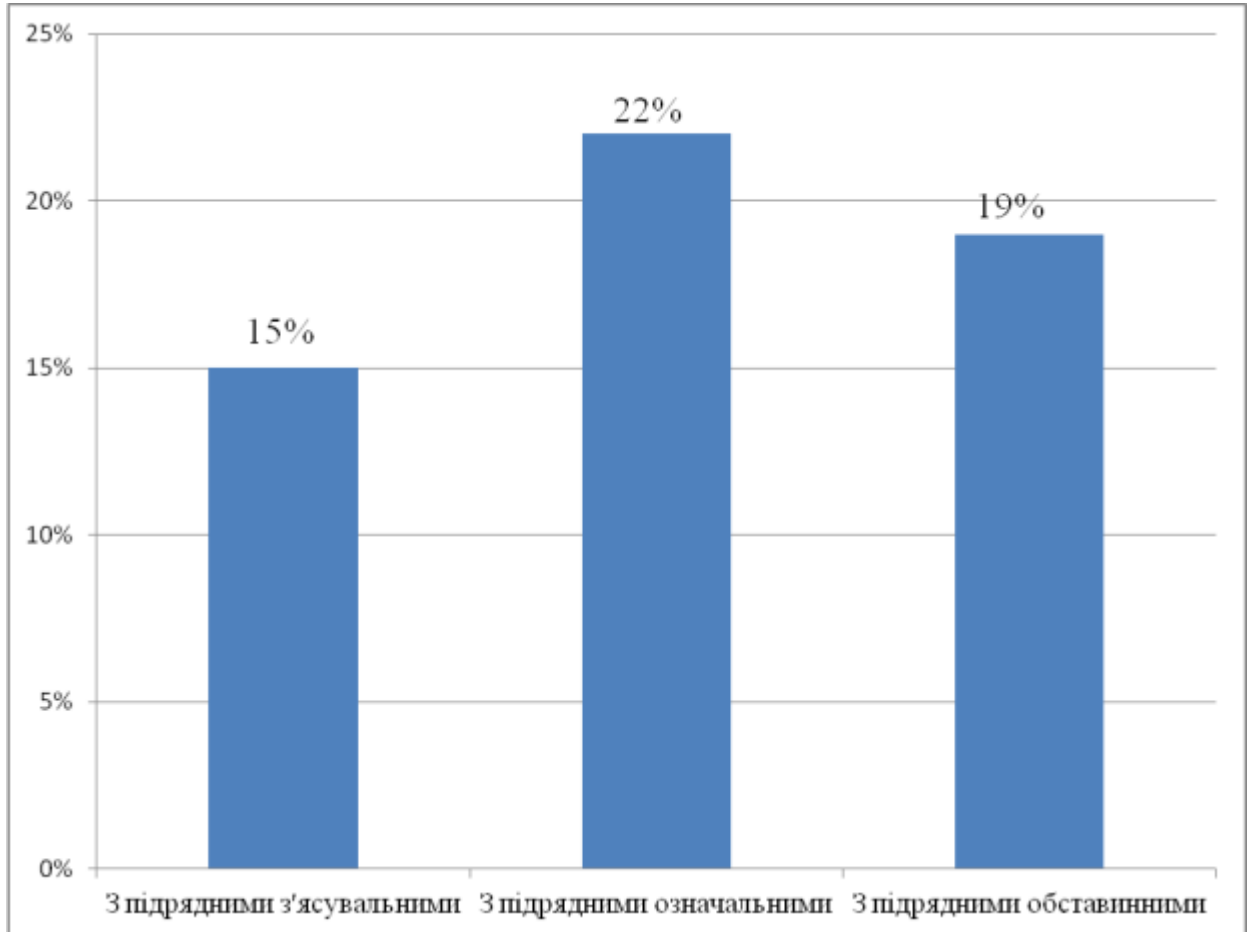

Рис. 2.3. Кількісний розподіл семантичних типів складнопідрядних елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець».

За нашими даними, саме складнопідрядні речення складають найбільшу частку від загальної кількості складних елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон» (56 %). При цьому підрядний сполучник – найголовніший елемент у структурі складнопідрядного елементарного речення, адже саме він виконує функцію виразника семантико-синтаксичних відношень у складному реченні. Широкі можливості сполучникової системи

складних елементарних речень, які вдало у своїх реченнях використав В. Шкляр, свідчать про високий ступінь її розвитку.

Як бачимо, саме елементарні складнопідрядні речення у творах В. Шкляра відзначаються найбільшою різноманітністю, зокрема речення з підрядними означальними. Зумовлене це зосередженістю автора на детальному поясненні, описі, уточненні описуваних події та явища, через що використання подібних структур є необхідним для реалізації задуму В. Шкляра.

2.2. Складні елементарні безсполучникові речення

Найменшу групу у нашому дослідженні складають елементарні безсполучникові речення (11 %), частини яких поєднуються в одне смислове та граматичне ціле за допомогою інтонації, про роль якої в організації безсполучникового речення науковці висловлюють різні думки. Одні вчені переконані, що інтонація є основним засобом зв'язку між предикативними частинами й засобом вираження семантико-синтаксичних відношень (Л. О. Кадомцева). Інші розглядають інтонацію лише як засіб активізації смислових відношень, закладених у лексико-семантичному наповненні предикативних частин безсполучникової конструкції, а роль показника зв'язку й семантико-синтаксичних відношень відводять семантиці компонентів (Є. М. Ширяєв).

За характером смислових і граматичних відношень між предикативними частинами безсполучникові складні речення поділяються на два основні види, яким в романі В. Шкляра характерна певна частотність:

1) з однорідними частинами, що є рівноправними (4 %), з-поміж яких можна виділити два різновиди:

- з перелічувальними відношеннями (3 %), які є реченнями відкритої структури, тобто кількість предикативних частин у їх складі, будучи зумовленою метою висловлювання, обсягом інформації, її вичерпністю,

теоретично є необмеженою. Наприклад: *Папір повернувся до мене, я зіжмакав його, кинув під ноги і наступив чоботом; Яша все зрозумів, його напружена позитура ураз зів'яла; Зажуриться чоловік, ходить, як припугнень, не їсть, не п'є, світ йому не милий; Із чорного легковика вилізло троє – зодягнуті в рудо-зелене сукно, у високі важкі картузи, по боках теліпалися планшети; Загрибок його наїжачився, паща ошкірилась білими іклами; Місяця не було, цятки зірок проглядали крізь верховіття [66];*

- із зіставно-протиставними відношеннями (1 %), які є реченнями закритої структури, кількість предикативних частин у їх складі обмежується двома компонентами. Такі речення є поєднанням в одне ціле предикативних частин, протилежних своїм змістом, причому граматичними засобами вираження зіставних і протиставних відношень у таких реченнях виступає звичайно своєрідна інтонація, яка характеризується поступовим підвищенням тону у першій частині і поступовим його зниженням – у другій, а також структурний паралелізм частин, що виявляється в однаковому порядку слів у кожній з них [6] Наприклад: *Той час минув, настала година примарних сподівань, одчаю і неймовірної втоми [66];*

2) з неоднорідними частинами, одна з яких пояснює іншу (7 %). За семантикою у творі В. Шкляра наявні такі їх види:

- речення із з'ясувальним значенням (2 %): одна частина пояснює зміст іншої. Ці речення співвідносні зі складнопідрядними з'ясувальними або означальними реченнями: *У тій колотнечі з вошивою кацапнею наздогнала біда й Чорновуса – він підхопив тиф; Той-таки сатана придумав проти нас ще й «інститут відповідачів» – більшовики розстрілювали селян за зв'язки з лісовиками чи за найменшу підозру в неблагонадійності; Вирок не забарився – смертна кара усім шістьом повстанцям; У їхньому ділі це часом багато важило: хто кого «знайшов»; Спершу подумала: може, то всюдисущий Варфоломій вештається тут ночами?; Я часто питаюся у новачків: чого ти до мене прийшов?; А цей мені каже: прочитав «Кобзаря»; Тоді скажи просто: спати з тобою [66];*

- речення з умовним значенням (0,5 %): перша предикативна частина виражає умову, за якої можливе здійснення того, про що йдеться в другій частині: *Дасть Бог – побачимося* [66];

- речення з причиновим значенням (2 %): одна предикативна частина розкриває причину дії чи стану, про які йдеться в іншій частині: *Мій вояка – сіра селянська кобила: хоче – везе, хоче – ні; Ти зможеш, ти сильний; Не муч себе, ти все зробив правильно; Серед хрестиків було трохи й білих – Ладим устиг повоювати і з денікінцями; Переглянувши посвідки «гостей», отаман заяснів лицем – риба попалася чималенька; Потім трохи жалкував: може, погарячився?; Птіцин тріумфував: з бандитським кублом у Холодному Яру покінчено; Ворон і собі нашорошився: десть позаду на лісовій ґрунтівіці торохтіла підвода* [66];

- речення з наслідковим значенням (1 %), у яких друга предикативна частина означає, наслідок дії чи стану, про які мовиться в першій частині: *Їх також потримали під дощем – стояли мокрі як хлющі й цокотіли зубами; В'юн востаннє цвѣохнув шомполом і відвернувся – на його лобі поблискували крапельки поту* [66];

- речення з приєднувальним значенням (1,5 %), в яких друга предикативна частина містить додаткове зауваження до першої частини або оцінку повідомлення в ній: *Канчайте ету петлюровську агітацію, – нахилився Кандигін до Вольського; Фершал, короткозорий чоловік в окулярах із саморобними дротяними вушками, вийшов їм назустріч з «докторською» брезентовою сумкою – чи не потрібна комусь допомога?*

Таким чином, у складних елементарних сполучникових реченнях на межі предикативних одиниць указують інтонація, пунктуаційний знак і сполучний засіб. Складні безсполучникові речення виражають відношення, аналогічні або близькі до сполучникових, однак передають ці відношення не граматичні засоби, а семантичні й комунікативні.

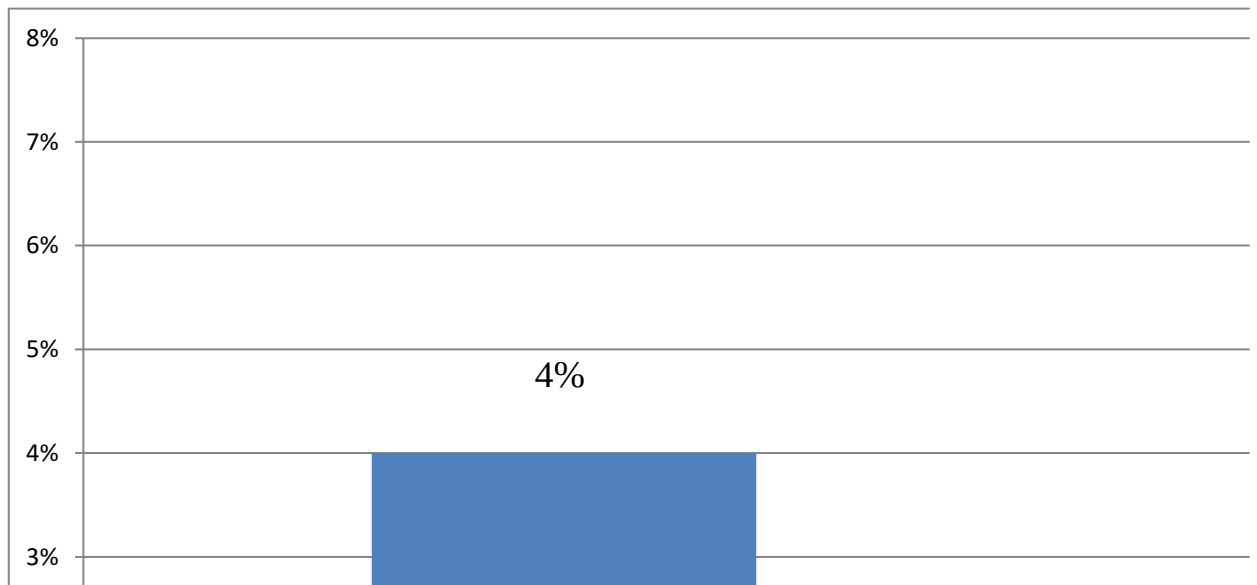

Рис. 2.3. Кількісний розподіл складних безсполучникових елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець».

Таким чином, відзначимо, що структурно-семантичні типи складних елементарних речень, які функціують у творах В. Шкляра, збігаються зі структурно-семантичними типами складного речення сучасного українського синтаксису загалом: це складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові елементарні речення. За нашими даними, складні елементарні речення є поширеною синтаксичною одиницею в романі В. Шкляра. Завдяки своїй компактності такі структури є цілісними мовними одиницями, що передають найтонші відтінки думки і володіють величезними експресивними і текстотвірними можливостями.

2.3. Типологія складних елементарних речень

За категорією комунікативної настанови всі складні елементарні речення у романі В. Шкляра поділяються на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідні елементарні складні речення (84 %) повідомляють певну інформацію в розгорнутому вигляді та вимовляються з відповідною

інтонацією, притаманною для розповідних речень, наприклад: *Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика; Чань воює за тота, хто дають кусять* [66].

Як відомо, важливим показником мовних знань і практичного володіння мовою є правильне вживання розділових знаків, які позначають структуру речення, виділяють певні елементи висловленого змісту, вказують на особливості вимови. Оскільки речення є засобом формування і вираження думок і почуттів, правильне пунктуаційне оформлення їх має безпосередній зв'язок із процесами мислення і мовлення. Спілкування між 2 учасниками комунікативного акту у письмовій формі вимагає дотримання пунктуаційних норм як умови взаєморозуміння. Порушення правил уживання розділових знаків ще більшою мірою, ніж порушення норм орфографії, може спричинити прикрі непорозуміння. Якщо автор письмового тексту має на меті донести до читача свій задумав, передати його зміст на папері, то йому необхідно закодувати цей твір так, щоб він був зрозумілим усім читачам, іншими словами, він повинен правильно оформити його графічно.

Зазвичай, наприкінці розповідних складних елементарних речень у романі В. Шкляр використовує:

- крапку – розділовий знак, який указує на завершення думки, на динамічну та швидку зміну подій: він членує текст на не надто об'ємні речення, що створює враження єдності та динаміки цілого. Уживання крапки не передбачає сумнівів, вагань чи недовомовленостей;

- знак оклику, який підкреслює сказане, дає змогу інтонаційно виокремити попереднє висловлення, наприклад: *Найбільше наше повстання попереду – ще повіє новий огонь з Холодного Яру!* [66];

- крапки в кінці речення ілюструють певну недовомовленість, надають текстові інтриги, наприклад: *Ідіть помилуйтеся на свого бандита, який він тепер страшний та хоробрий!..* [66]. Трикрапка також вказує на затягнуту паузу перед якимось важливим текстовим елементом з метою привертання до нього уваги. За нашими даними, оформлення складних елементарних речень

три крапкою у романі В. Шкляра є раритетним, нами зафіксовано лише 2-ві складні структури.

Лапки, двокрапка, кома і тире при прямій мові слугують організаційними елементами, оскільки виокремлюють сказане. Тире при діалозі виокремлює кожну репліку і вказує на її початок:

- *Справді, – озвався Завірюха, котрий досі чемно мовчав;*
- *Я знаю, про що ти думаєш.*

Питальними називають речення, у яких спеціальними мовними засобами виражено прагнення мовця дізнатися що-небудь або впевнитися у чому-небудь. Питальні речення у такий спосіб інформують про те, що хоче дізнатися мовець. Щоб досягти поставленої мети, у романі автор часто використовує речення з питальними характеристиками (13 %). Ефективність стратегії такого тексту полягає в тому, що питальні речення породжують зацікавленість невідомим, не просто привертають увагу, виділяючись із потоку розповідних речень, але й запускають природний механізм залучення до діалогу, наприклад:

- *Скажи, як ти мене кохаєш?;*
- *Так, ніби зрушила приспаний сумнів: чого це отець Тимофій так раптово подобрішав до нас? [66].*

Питальні складні елементарні речення вимовляються з відповідною інтонацією і оформлюються знаком питання, за допомогою якого можна отримати більше інформації, а відтак розвинути діалог. Уведення до тексту В. Шкляра запитань сприяє привертанню уваги адресата до певної інформації, зосередженості й акцентуванні на особливо важливих компонентах повідомлення. Майже кожне питальне речення в тексті автор використовує саме з цією метою, але їхнє функційне призначення різне.

Первинні функції питальних речень полягають у бажанні мовця отримати відповідь або інформацію. Розгляд питальних речень в їхніх вторинних функціях засвідчує те, що вони спрямовані не на отримання, а на

передачу інформації, причому експресивно забарвленої, емоційно неоднорідної.

Спонукальні складні елементарні речення (3 %) у творах В. Шкляра виражають спонукування: 1) наказ, наприклад: - *Ходімо, бо змокнете;- Ідьом атсюда, пака цели* [66]; 2) заклик, як-от: *Ідіть помилуйтеся на свого бандита, який він тепер страшний та хоробрий!..* [66]. Такі синтаксичні конструкції відображають певну реакцію мовця на ту чи іншу ситуацію.

За нашими даними, у романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець» переважають розповідні складні елементарні речення, що свідчить про оповідний характер досліджуваного твору. Так, питальні і спонукальні конструкції органічно входять до тексту як відображення подій і настроїв персонажів, однак основне полотно твору розгортається в оповідному характері.

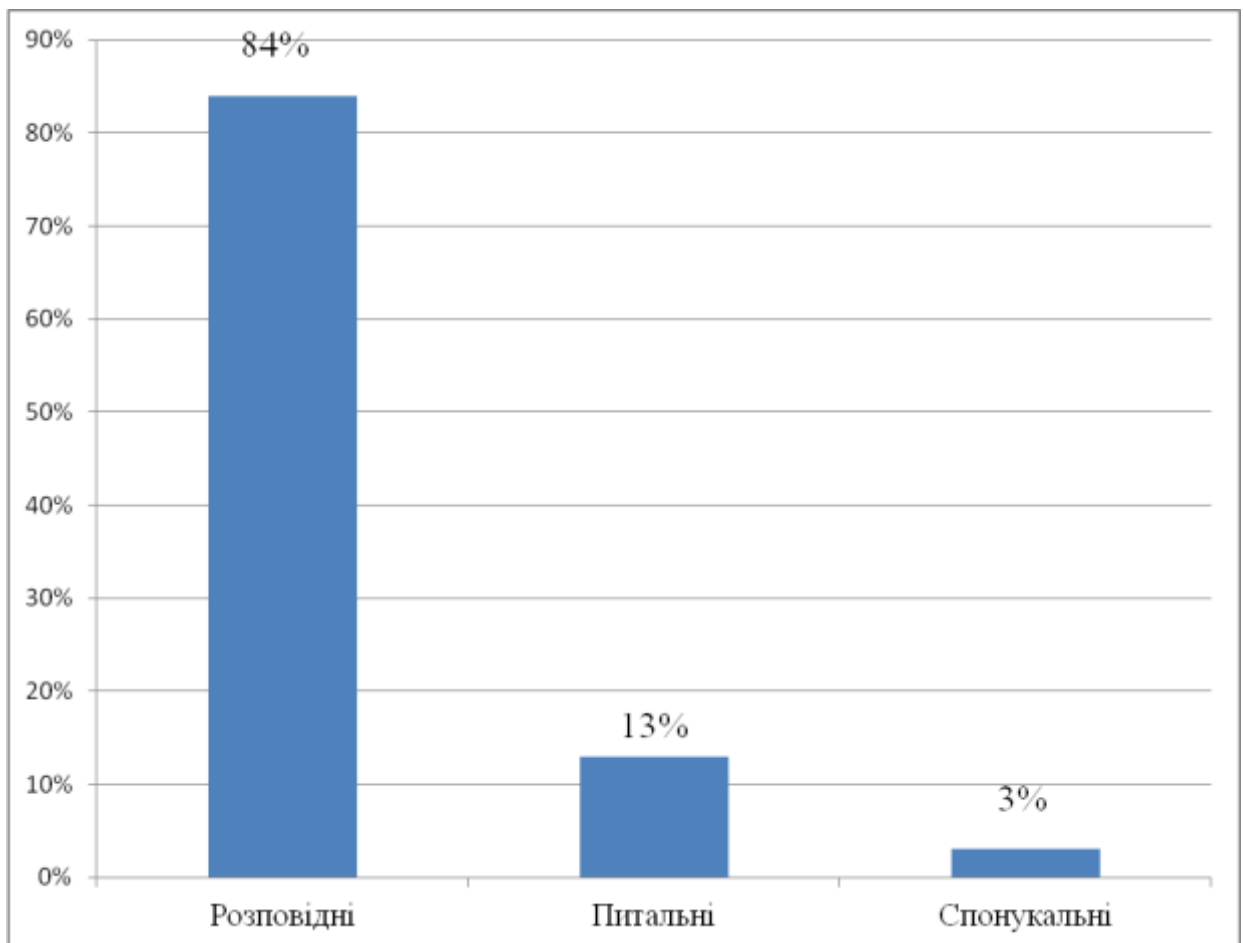

Рис. 2.4. Кількісний розподіл складних елементарних речень у романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра за комунікативною настановою.

За емоційно-експресивним забарвленням складні елементарні речення поділяють на окличні (емоційно-експресивно забарвлені) і неокличні (нейтральні). Представники різних мовознавчих шкіл і напрямів виконали чимало різноаспектних досліджень елементів мовної структури, що виражають окличність, провели цікаві спостереження щодо особливостей семантики та формально-граматичного вираження окличних речень, чим заклали підґрунтя для нового функційного інтерпретування. У наукових розвідках В. А. Богородицького, Л. А. Булаховського, Д. М. Овсянико-Куликовського, О. М. Пешковського окличні речення витлумачені як самостійний тип конструкцій поряд із розповідними, питальними й спонукальними. А. С. Богуславський, І. Р. Вихованець, Є. М. Галкіна-Федорук, М. У. Каранська, Б. М. Кулик, О. О. Шахматов та інші вважають, що окличні речення є варіантами основних функційних типів речень – розповідних, питальних, спонукальних – і відрізняються від них лише характером висловленого змісту, тобто особливою емпатичною інтонацією. Т. А. Кільдібекова, Н. Г. Озерова, І. П. Распопов виокремлюють не лише варіантні вияви комунікативних типів, а й особливу групу власне окличних речень. Тому цілком очевидно, що в лінгвістиці ще й досі існує чимало проблем, пов'язаних зі встановленням синтаксичної природи окличних конструкцій та їхньою класифікацією [16].

Окличність, зазвичай, ототожнюють з експресивністю. Їхня невелика кількість у загальному масиві речень у романі В. Шкляра підсилює експресивність на тлі нейтральних і неокличних речень. Варто зазначити, що стилістичні особливості художнього тексту вказують на нормативну наявність великої кількості окличних речень. Тому їх активне використання властиве усній формі мовлення, яка органічно властива художнім творам. Загалом окличні речення вирізняються з-поміж інших типів особливо підвищеною емоційністю. Для них характерним є акцент на тому елементі, який потребує підвищеної емоційної уваги. Тому окличними можуть бути

розповідні, спонукальні та питальні речення, використані у процесі спілкування.

Усі ці засоби є носіями експресивного навантаження і допомагають авторові досягнути своєї прагматичної мети.

Таким чином, система пунктуаційних знаків допомагає читачеві адекватно сприймати те, що в усному мовленні передається за допомогою наголосу, тону голосу, пауз. Разом із функцією членування речення та тексту на складові, пунктуація семантизує емоційні паузи, іронію, обурення, хвилювання. Стилiстичне навантаження розділових знаків неоднакове. На особливу увагу заслуговують знаки оклику та питання. Насиченість мови роману В. Шкляра зазначеними знаками вже засвідчує його емоційність.

Отже, використання розділових знаків дає змогу не тільки членувати мовний потік на певні синтаксичні одиниці, але й передати емоції та почуття героїв, яких автор наділив певними особистісними характеристиками. Прагматичний аспект складних елементарних речень у творах В. Шкляра розглянемо більш детально у третьому розділі нашої розвідки.

Висновки до розділу 2

Структурно-семантичні типи складних елементарних речень у романі В. Шкляра, за нашими даними, збігаються зі структурно-семантичними моделями складних конструкцій сучасної української мови загалом: це складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові елементарні одиниці. Саме елементарні складнопідрядні речення у творах В. Шкляра відзначаються найбільшою різноманітністю, зокрема складні речення з підрядними означальними частинами, що зумовлене авторською увагою до деталізації пояснень, описів, уточнень описуваних подій та явищ. Тому вживання подібних конструкцій є необхідним для реалізації авторського задуму.

У складних елементарних сполучникових реченнях на межу предикативних одиниць указують інтонація, пунктуаційний знак і сполучний засіб (сполучник або сполучне слово). Складні безсполучникові речення виражають відношення, аналогічні або близькі до сполучникових, однак передають ці семантичні відношення не граматичні засоби, а смислові й комунікативні. Широкі можливості сполучникової системи у творах В. Шкляра засвідчують високий ступінь розвитку, її потенціал, який збільшується за рахунок асемантизації сполучників і через залучення лексичних елементів, які збагачують семантику новими відтінками.

За категорією комунікативної настанови всі складні елементарні речення у творах В. Шкляра поділяються на розповідні, питальні, спонукальні, і, відповідно, оформлюються належними розділовими знаками – крапкою, знаком запитання, знаком оклику. Разом із функцією членування речення та тексту на складові, система пунктуаційних знаків семантизує емоційні паузи, іронію, обурення, хвилювання. За нашими даними, стилістичне навантаження розділових знаків неоднакове. На особливу увагу заслуговують знаки оклику та питання, насиченість мови роману якими засвідчує його емоційність.

Таким чином, елементарні складні речення є поширеною синтаксичною одиницею в романі В. Шкляра, за допомогою якою автор передає найтонші відтінки думки і володіє величезними експресивними і текстотвірними можливостями. Їхня структурна компактність перетворює такі конструкції на цілісні мовні одиниці.

РОЗДІЛ 3

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕЧЕНЬ

У РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

3.1. Функції складних елементарних речень у романі «Чорний ворон» Василя Шкляра

Говорячи про функції складних елементарних речень, відзначимо, насамперед, що слово «функція» є багатозначною одиницею і може позначати такі поняття: значення, призначення, роль; обов'язок, коло обов'язків; робота, вид діяльності; певне явище, залежне від іншого, основного явища, яке служить формою його прояву, здійснення. Це слово по-різному використовується в якості наукового терміну, тобто має цілий ряд спеціальних значень. Як лінгвістичне поняття воно також використовується неоднозначно. За словами деяких мовознавців, останнім часом в науці про мову цей термін (поряд з терміном «структура») став найбільш двозначним і трафаретним [70].

У словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової у слова «функція» виокремлюють такі значення:

- 1) призначення, роль, виконувана одиницею мови при її відтворенні в мові (функція підмета, функція відмінка, морфологічна функція і т.д.);
- 2) мета і характеристика відтворення в мові даної мовної одиниці (функція прислівників, предикативна функція і т.д.);
- 3) узагальнене значення різних сторін мови і його елементів з точки зору їх призначення, використання (комунікативна функція, знакова функція і т.д.) [3, с. 506–507].

Як бачимо, домінуючим компонентом всіх описаних значень є ознака призначення, ролі, що співвідноситься з різними обсягами лінгвістичних понять. З позиції призначення мова характеризується, зазвичай, коли

говорять про неї як про засіб спілкування, тобто в мовному аспекті. Це саме стосується і складних елементарних речень.

Складні елементарні речення, будучи одиницею мови, можуть виконувати практично всі функції, які виконує мова. Але, оскільки питання уніфікації мовних функцій також не є вирішеним до кінця (різні вчені висувають різну кількість функцій, які виконує мова та по-різному їх характеризують), то вважаємо доцільним розглянути такі функції: комунікативну, фатичну, емотивну та прагматичну.

Важливою функцією художніх творів є комунікативна функція, функція спілкування. Мова сама по собі створена для того, щоб спілкуватися, а спілкування можливе лише в суспільстві. Щоправда, існують й інші комунікативні засоби, наприклад, жести й міміка, однак у процесі художнього мовлення вони не є можливими.

Цікавим є те, що комунікативна функція мови, зазвичай, асоціюється з діалогічною мовною діяльністю, має на увазі наявність двох учасників мовного акту – того, хто говорить (адресанта) і того, хто слухає (адресата). Насправді ж, одним із адресатів завжди виступає сам мовець, або автор. Процес продукування складних елементарних речень знаходиться під контролем адресанта, який в ході продукування вслухається в самого себе, контролює і коригує свою промову і мовну поведінку в залежності від прогнозованих реакцій адресата (читача) і від описуваної у творі ситуації. Наявність внутрішнього співрозмовника підкреслював Л.С. Виготський, вказуючи, що «навіть розмірковуючи на самоті, ми зберігаємо фікцію спілкування» [5].

Фатична функція, або контактовстановлювальна, яку в сучасній лінгвістиці розуміють як засіб встановлення, продовження та завершення контакту [5, с. 70], або як можливість не тільки підтримати, продовжити, але й перервати спілкування [43]. Використовується фатична функція для встановлення, підтримання та завершення контакту (Б. Малиновський, Р. Якобсон), а також для погіршення чи розриву стосунків (Б. Ю. Норман), та

проявляється в повідомленнях чи мовленнєвих актах, які не несуть в собі важливої інформації. Таким чином, основна мета використання фатичної функції у процесі творення складних елементарних речень – це перш за все процес підтримки чи переривання зв'язку між героями художнього твору або між читачем і автором: – *Скажи, як ти мене кохаєш?; А коли запитують, де ти її взяла?*

Емотивна – функція вираження почуттів, емоцій; експресивна – функція самовираження, створення образу мовця, автора; волюнтативна (від лат. *voluntas* «воля») – функція волевиявлення мовця. Про неї як про одну з головних функцій мови писав ще Лукрецій в своїй відомій поемі «Про природу речей» [38]. Емоційно-експресивна функція складних елементарних речень виявляє себе в тих випадках, коли висловлювання має на меті вираження почуттів мовця або його бажання спонукати когось вчинити будь-яку дію. У мовному відношенні вона відрізняється різноманітністю інтонаційних засобів, відбором лексики і специфічними конструкціями спонукання: *Ідіть помилуйтеся на свого бандита, який він тепер страшний та хоробрий!..* [66].

Прагматична – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого, характеризує цілеспрямовану діяльність носіїв мови і реалізується в ситуаціях, коли перед мовцем стоїть мета впливати на співрозмовника, спонукати його до якого-небудь дії – не обов'язково мовної (відповісти, наказати, насварити, подякувати і т.д.) – або, навпаки, заборонити йому що-небудь робити [38].

За нашими даними, регулятивна функція, безперечно, властива складним елементарним реченням у творах В. Шкляра: *Прийде година, й зізда піде на зізду!* [66].

Додатковою функцією складних елементарних речень можна вважати, на нашу думку, естетичну (від гр. *aistetikos* «такий, що стосується чуттєвого сприйняття») – функцію вираження прекрасного, виховання естетичного смаку [38]. Але варто враховувати, що естетична функція проявляється

далеко не в кожному акті мовлення, за нею закріплені відомі стильові елементи структури мови і вона може виступати поза зв'язком з іншими функціями. В художньому тексті особливо активно проявляється орієнтація на форму повідомлення, на те, як виражена думка: *Ворон побачив, як на його білому міліцейському кітелі – якраз між лопатками – розпливається червона пляма; Невіруючий Хома дивувався, як можна вірити богині-жінці; Я сушив голову, як бути далі* [66].

На нашу думку, складним елементарним реченням аналізованого роману притаманні ті самі функції, що й мові загалом, хоча однозначно, що комунікативна функція є основною. Саме завдяки їй можливе спілкування між персонажами, а також між автором і читачем.

Функційне стилістичне значення породжується у реченні тією функцією, яку воно виконує у процесі мовної комунікації. Л. І. Мацько вказує, що функціональне стилістичне значення можна назвати стильовим, «тому що саме за його наявністю і якістю розшаровуються мовні одиниці на стильові різновиди літературної мови, які й називаються функціональними стилями» [40]. За цією ознакою, а саме за відсутністю чи наявністю функційного стилістичного значення, складні елементарні речення у романі В. Шкляра можна поділити на стилістично нейтральні (64 %) і стилістично забарвлені (36 %). Стилiстичної забарвленості набувають речення, які містять виразну оцінно-емоційну чи експресивну характеристику та структуру, яка властива тільки функціональним стилям.

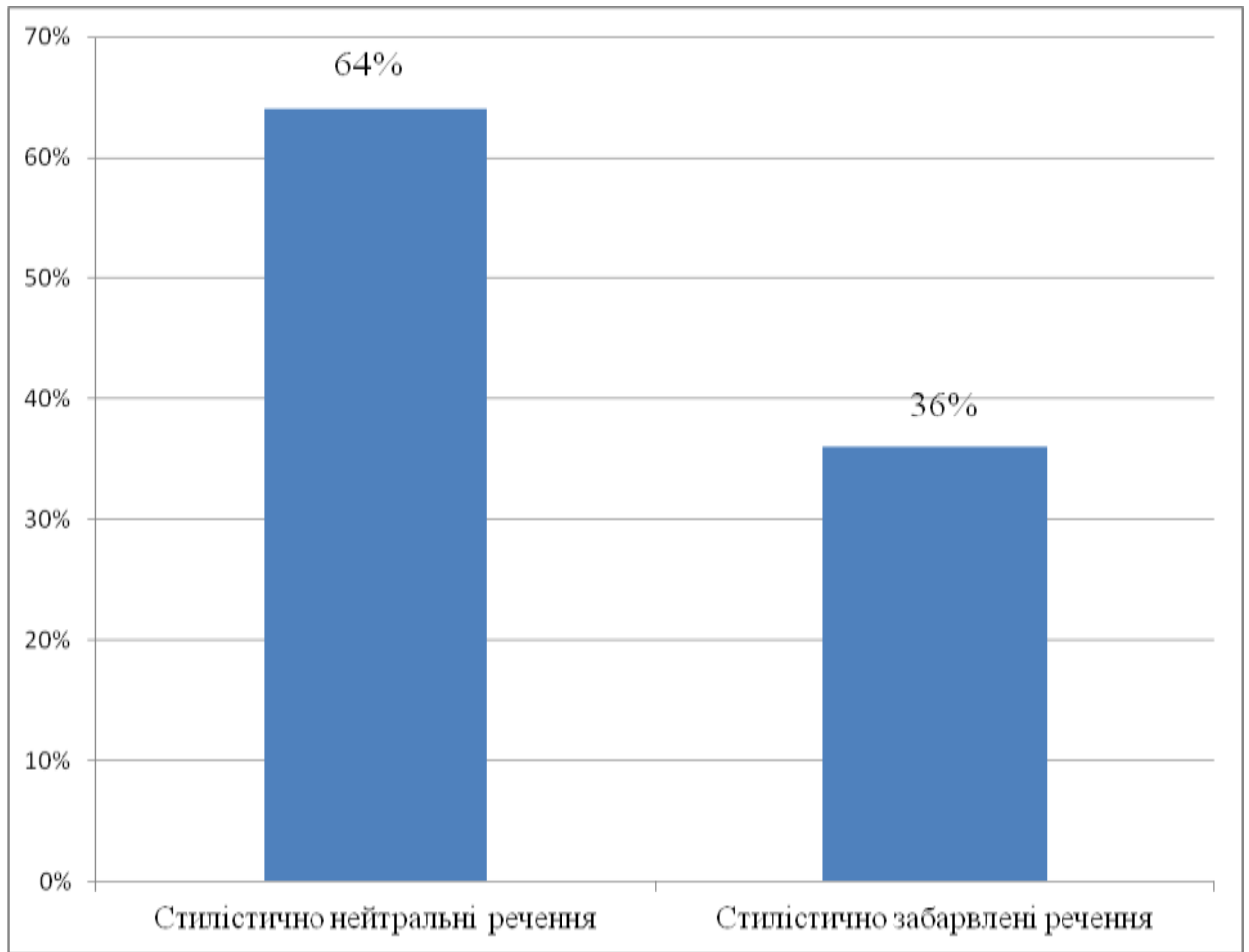

Рис. 3.1. Кількісний розподіл стилістично нейтральних і стилістично забарвлених складних елементарних речень у романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра.

Аналіз наукових праць засвідчив, що стилістичне навантаження складних елементарних речень – це така семантична сутність, яка виражає емотивно-експресивно-оцінне та стилістично марковане суб'єктивне ставлення мовця до дійсності, до об'єкта мовлення тощо. Конотативні складні елементарні речення відмежовуємо від нейтральних за параметрами об'єктивності / суб'єктивності, нейтральності / експресивності, унормованості / okazіональності мовленнєвих елементів.

Термін «експресивний синтаксис» з'явився у східнослов'янських синтаксичних студіях відносно нещодавно – з 60-х рр. XX ст. [2, с. 149]. Застосовують його для опису окремих синтаксичних явищ писемного мовлення.

Уперше питання про експресивний синтаксис сформулював Ш. Баллі, який уважав експресивний чинник обов'язковим компонентом будь-якого висловлювання. Особливість співвідношення інтелектуального та афективного рівнів висловлення Ш. Баллі і його послідовники вбачали в тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким останнє не існує. На думку Ш. Баллі, в афективному чиннику слід розрізняти два завдання: вираження суб'єктивного світу мовця й використання мовних засобів для впливу на адресата [4, с. 20].

Б. М. Головін визначає експресивність як підсилену виразність, таку соціально й психологічно мотивовану властивість мовленнєвого елемента, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача [19, с. 186]. В основі експресивності – невідповідність певних мовних чи мовленнєвих засобів мовним стандартам.

С. Я. Єрмоленко говорить, що «експресивність – властивість мовної одиниці підсилювати логічний і емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови» [23, с. 325].

Р. Р. Чайковський розуміє під експресивністю «по-перше, об'єктивно наявні властивості мовних засобів збільшувати прагматичний потенціал висловлення, надаючи їм необхідного психологічного спрямування, і, по-друге, створену функціонуванням певної сукупності експресивних засобів мови специфічну атмосферу висловлення, що полягає в здатності цього висловлення інтенсивно впливати на сприйняття читача, викликаючи в нього певну інтелектуальну чи емоційну реакцію» [60, с. 193].

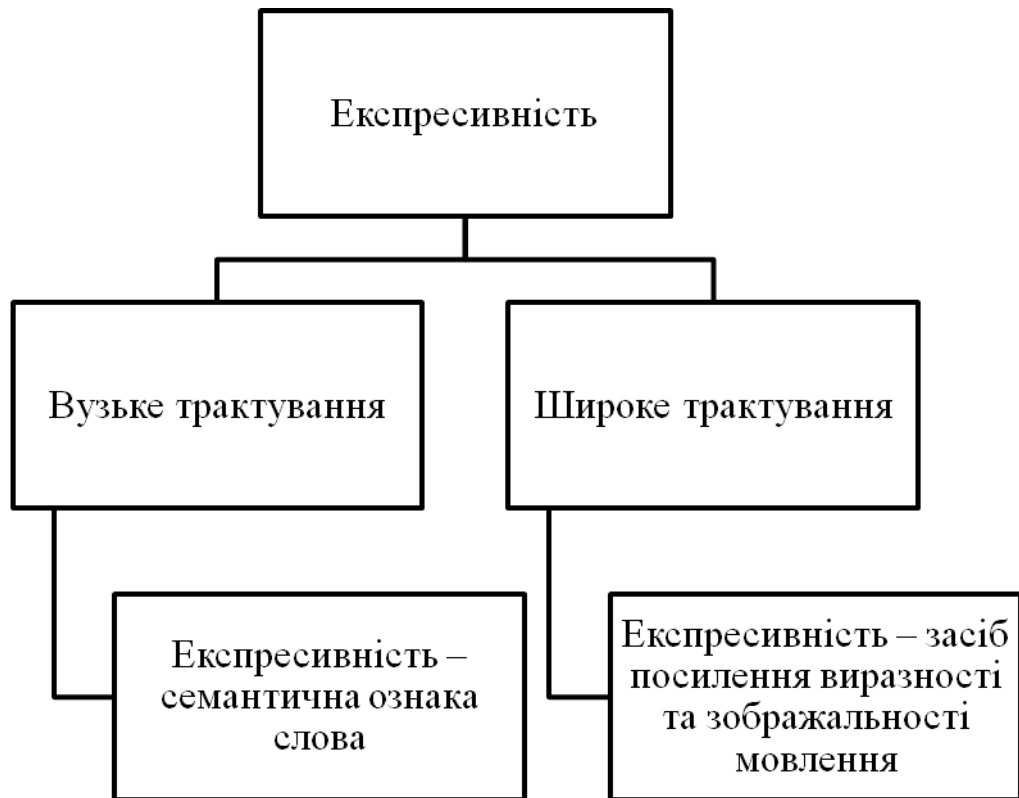

Рис. 3.2. Підходи до трактування категорії експресивності у лінгвістиці

Як бачимо, у науковій літературі експресивність розглядається в різних аспектах і відповідно кваліфікується то як явище стилістичне, функціональне (мовленнєве), то як прагматичне, синтаксичне або семантичне. Усі дослідники однак погоджуються, що визначальною функцією експресії є функція впливу. На наш погляд, широке трактування категорії експресивності є більш виправданим, тому у нашому дослідженні ми зверталися саме до нього.

Дослідники також наголошують на значній ролі суб'єкта в категорії експресивності. Є. М. Галкіна-Федорук, В. М. Телія, Р. Р. Чайковський, В. І. Шаховський, а також деякі інші вчені одностайно стверджують, що функція експресивності полягає не тільки у вираженні зв'язку дійсності з її емоційним сприйняттям, але й у реалізації впливу на адресата. Водночас, Є. М. Галкіна-Федорук, а також інші дослідники дотримуються думки, що експресивність як мовна категорія не містить інформації про суб'єкт

інформації, але прогнозує характер та інтенсивність сприйняття інформації [18].

Загалом, розвиваючи погляди О. П. Сковородникова та Г. А. Копніної [55], які враховують ознаки експресивності в її різних дефініціях, характер експресивності як категорії, що виявляється на всіх рівнях мови, визначаємо категорію експресивності як сукупність ознак мовної / мовленнєвої одиниці, а також усього тексту, завдяки яким мовець (автор написаного тексту) виражає своє суб'єктивне ставлення до змісту чи адресата мовлення. Очевидно, що категорія експресивності являє собою лінгвістичну категорію, яка пронизує всі рівні мовної системи й відображається як у мові, так і в мовленні.

Експресивність пов'язана з основними компонентами мовленнєвого акту: із мовцем, вираженням його почуттів, настроїв і ставлення до предмета мовлення та адресата; з адресатом – із впливом висловлення на адресата й досягнення певного прагматичного ефекту. Сутність семантичної категорії експресивності полягає у вираженні додаткових значеннєвих відтінків, що нашаровуються на основне (лексичне, граматичне чи синтаксичне) значення, або в посиленні цього значення.

Мова творів В. Шкляра є виразником стилю художнього, з органічно вплетеними елементами розмовного стилю. Формується таке поєднання завдяки специфічним рисам мовних елементів, використаних у романі. Серед складних елементарних речень також функціують такі, які мають підкреслено виражене стилістичне значення, яке може існувати лише в художньому або розмовному стилях. До таких одиниць можна віднести, зокрема:

1. Речення, стилістичне забарвлення яких зумовлене їх лексичним складом (23 %). У творах В. Шкляра велика кількість складних елементарних речень, до складу яких входить конотативна лексика. Такі речення входять у художній текст в обробленому, певним чином трансформованому вигляді, адже їх специфіка пов'язана з усною формою мовлення, а звідси – зі

спонтанністю, безпосередністю спілкування між мовцями. Найчастотнішими, зокрема є такі групи:

а) речення, у яких наявна просторічна та лайлива лексика: *Під ним земля западається, а воно ще й курву за собою тягне; Що ж вона собі думала, ця телиця намахана?; Тільки занесіть це стерво чимдалі, щоб не смерділо; Всиплю тобі по сраці, щоб пам'ятала* [66]. Такі речення автор використовує із забарвленням невимушеності або зневажливості, як загальновідомі й загальноживані в щоденному спілкуванні конструкції, або як засіб вираження сильних емоцій (страху, злості, ненависті тощо). Наявна у таких словах експресія, реалізуючись у контексті, часто використовується для виявлення негативного ставлення одного персонажа до іншого або до ситуації взагалі.

б) складні елементарні речення, у яких наявна суржикова лексика: *Прийде година, й зізда піде на зізду!; Настає наше время, армія українізується* [66]. Такі слова письменник використовує передовсім для стилізації, мовленнєвої характеристики персонажів, створення комічного або іронічного ефекту, змалювання місцевого колориту тощо;

в) складні елементарні речення, до складу яких входять діалектизми та застаріла лексика: *Перший ніс поперед себе таке величезне черево, наче наївся молодой люцери і здувся; Я притис його жердиною так, щоб він сьорбнув смердючої твані; Щоб усе було готове, коли приїде дохтор* [66]. Такі складні конструкції В. Шкляр вживає переважно для зображення місцевого колориту, для стилізації та для інтимізації викладу, для мовленнєвої характеристики персонажів;

г) складні елементарні речення, виражені варваризмами (з російської, польської мов), так звана макаронічна мова: *Не стреляй, ми с ней паженімся і уедем в Пензу; Чань воюет за тот, кто дают кусать* [66]. Такі речення зустрічаються в романі надзвичайно часто і використовуються вони не лише для мовленнєвої характеристики особистості, але й вживаються з настановою на іронію чи навіть сарказм, є засобом створення комічного ефекту,

вистіювання зловживань іншомовними словами, що особливо помітно при вживанні автором російськомовних варваризмів.

2. Речення, стилістичне значення яких зумовлене їх структурним складом і графічним оформленням (13 %). Серед них, як зазначалося вище, виділяємо незакінчені (обірвані) речення, які містять недомовлені компоненти: *Коли ми брали Черкаси, гарматною стрільнею йому відірвало голову й праву руку...; Якби знала, то не прийшла б...; Так їх обкутують ганчір'ям швидше для того, щоб не лишати слідів...; Мовляв, українці вперше мають можливість жити по-людському, а в недалекій будучині тут потечуть молочні ріки...*[66]. Причиною незакінченості таких речень можуть слугувати сильні почуття мовця: гнів, шок, осуд, небажання продовжувати розмову або формулювати думку, відсутність необхідності продовжувати її, різні переривання у мовленні тощо, що є характерним для розмовного стилю, коли мовлення є необдуманним, а реалізується разом із думкою. Цей графостилістичний засіб з'являється або в прямій мові, або в плинні роздумів дійової особи, тобто в її внутрішньому монологі тощо, та в кожному окремому випадку виконує певні художні функції: ілюстрація певної недомовленості, невпевненості, надання текстові інтриги тощо.

Пунктуація допомагає реципієнту сприйняти те, що в усному мовленні передається за допомогою наголосу, тону голосу, пауз. Разом із функцією членування речення та тексту на складові, пунктуація семантизує експресивно-емоційні паузи – страх, іронію, хвилювання, радість тощо. Стилiстичне навантаження роздiлових знакiв неоднакове, а деякi роздiловi знаки (такi як знак оклику, трикрапка) самi по собi є експресивними, тому зазвичай не є доцiльними для використання у всiх функцiональних стилях. У романi «Чорний ворон» В. Шкляра серед найчастотнiших виявiв роздiлових знакiв, якi зумовлюють стилiстичне значення складних елементарних речень, можемо видiлити такi:

а) знак оклику: *Прийде година, й зiзда пiде на звiзду!; Ми прийшли сюди не для того, щоб слухати брехнi!; Найбiльше наше повстання попереду*

– *ще повіє новий огонь з Холодного Яру!* [66]. Складні елементарні речення зі знаком оклику виражають, здебільшого, або надзвичайно позитивні почуття (радість, захват) мовця, або негативні – страх, відчай, агонію тощо;

б) знак питання, який:

- виконує питому функцію запитання: *Ти ж знаєш, де живе Філіц?; Я часто питаюся у новачків: чого ти до мене прийшов?* [66];

- ілюструє емоційні почуття мовця: зацікавленість, внутрішні переживання, внутрішній монолог, сумніви тощо: *Хіба краще було б, якби вони не пустили нас у хату?; Спершу подумала: може, то всюдисущий Варфоломій вештається тут ночами?; Потім трохи жалкував: може, погарячився?* [66];

в) крапка, яка є нейтрально-стверджувальною: *Ворон і собі нашорошився: десь позаду на лісовій ґрунтівіці торохтіла підвода; Таке донесення в жодному разі не було б перебільшенням, оскільки поруч з машинкою лежав цілий стос надрукованих листівок* [66], або емоційною реакцією мовця щодо певного твердження. У другому випадку така крапка, зазвичай, стоїть у реченні, яке мало б мати окличне або незавершене значення, але заміною розділового знака автор показує байдужість, безвихідність чи остаточне, безповоротне рішення мовця: *Птіцин тріумфував: з бандитським кублом у Холодному Яру покінчено* [66].

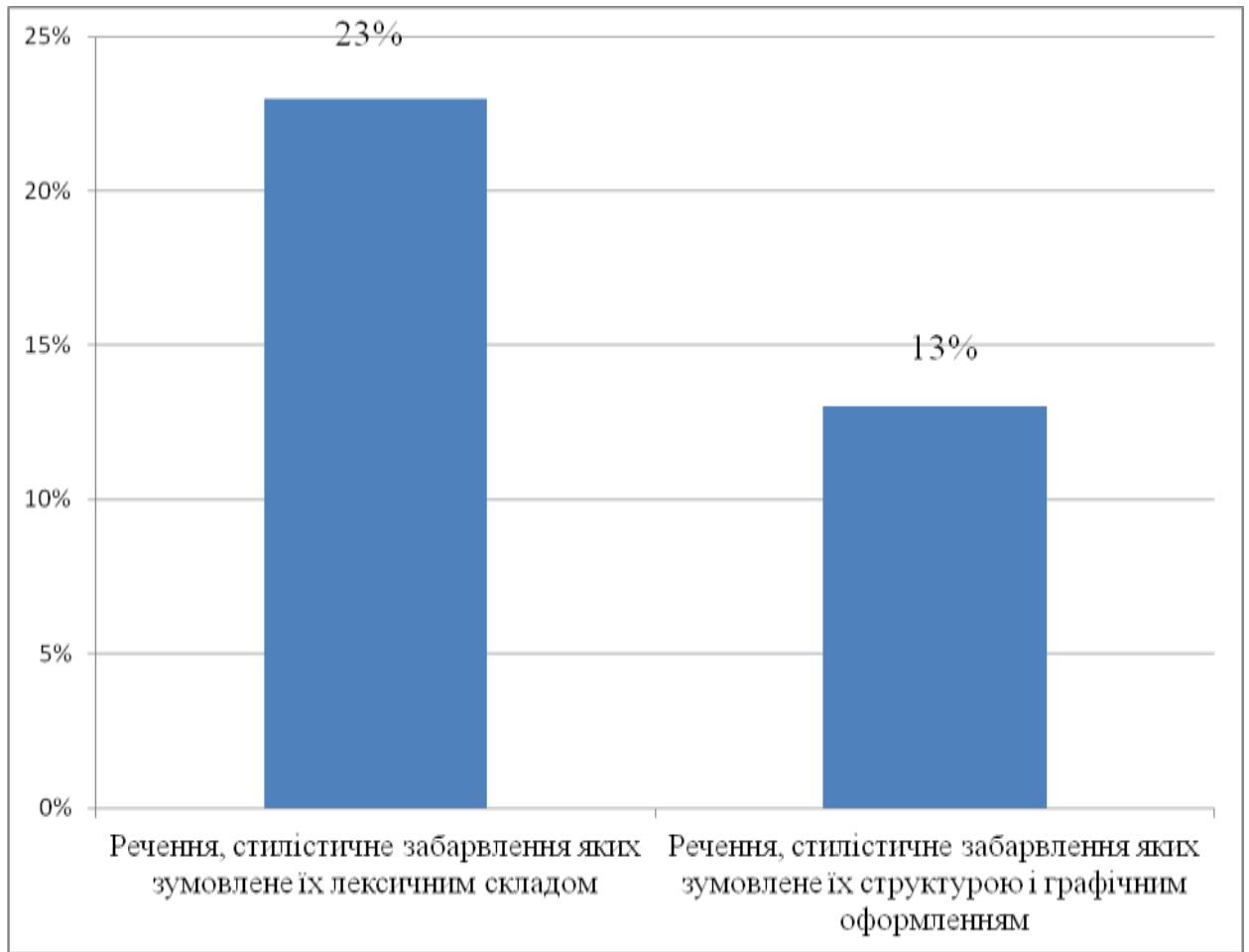

Рис. 3.3. Кількісний розподіл стилістично забарвлених складних елементарних речень у романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра.

Отже, складні елементарні речення, вирізняючись своєю формальною організацією, часто самі по собі є експресивно-оцінними, стилістично забарвленими, тобто такими, які можуть існувати лише у певних стилях мовлення (найчастіше в художньому і розмовному, часто в публіцистичному). Функційне стилістичне значення складних елементарних речень виражається за його зовнішніми показниками, а саме за його лексичним та пунктуаційним наповненням, його структурою та лексичним складом, а також внутрішнім наповненням (оцінне, емоційне та експресивне значення, яке транслює певне складне елементарне речення). Ці показники дають змогу віднести речення до певного функційного стилю, який, зазвичай, буде одним із небагатьох можливих для функціонування того чи іншого складного елементарного речення.

3.2. Комунікативні стратегії і тактики використання складних елементарних речень у художніх творах

Складові вербальної комунікації сформулював Гарольд Д. Лассвелл у лінійній моделі. Він вважає, що у будь-якому дискурсі говорить (хто?) мовець або автор письмового тексту (адресант, продуцент) (кому?) слухачеві або читачеві (адресату, реципієнту). У процесі комунікації вони продукують (що?) текст (змістову сукупність висловлень) (як?) через мовний канал, за допомогою природної мови. Адресант спілкується з адресатом (чому? навіщо?), щоб вплинути на адресата певним чином залежно від смислу висловлення. Вони спілкуються (коли? де?) у певній ситуації [71, с. 38].

Специфічні вербальні риси художнього дискурсу, зокрема спілкування за допомогою складних елементарних речень також можна виразити за допомогою формули Г. Лассвелла: У художньому дискурсі говорить (хто?) автор (кому?) читачеві. У процесі комунікації вони продукують (що?) складні елементарні речення (як?) за допомогою природної мови завдяки поєднанню двох простих речень. Автор спілкується з читачем (чому? навіщо?), щоб передати певну ідею, розкрити тему, змусити мислити у певному напрямку тощо. Вони спілкуються (де? коли?) посередництвом друкованого або електронного видання.

*Рис. 3.3. Вербальні риси складних елементарних речень у романі
«Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра*

Центральною ознакою складних елементарних речень є їх антропоцентризм, оскільки вони обслуговують потреби автора й читача та характеризуються прагматичною загостреністю. Складні елементарні речення, входячи до тексту, мають на меті оповістити реальних людей про певні події та явища, розкрити певні теми та ідеї тощо та здійснити певний вплив на свідомість адресата. Для досягнення таких цілей послуговуються комунікативними стратегіями, які мають активний вплив на цільову аудиторію, оскільки вони спрямовані на утримання у свідомості адресата певної концепції, розширення знань про неї та про її переваги та спонукування обрати саме цю концепцію для власних цілей.

В. Шкляр застосовує такі технології мовленнєвого впливу, які є специфічними на кожному мовному рівні. Особливо помітними вони є, однак, саме на синтаксичному рівні, оскільки саме синтаксична складова є основою будь-якого типу висловлювання, будь-якого комунікативного акту. Отож, серед синтаксичних стратегій мовленнєвого впливу складних елементарних речень виділяємо такі найбільш частотні:

1) використання риторичних запитань, які привертають увагу читачів, проте не потребують від них безпосередньої відповіді: *Ну, добре, зійшлися, а чим закінчилося?; Хіба краще було б, якби вони не пустили нас у хату?* [66];

2) використання спонукальних речень: *Тоді скажи просто: спати з тобою* [66].

Таким чином, в аналізованому романі з метою привернути увагу цільової аудиторії, наголосити на важливості сказаного, В. Шкляр використовує синтаксичні стратегії мовленнєвого впливу.

Використання експресивних складних елементарних речень у романі В. Шкляра «Чорний ворон» підпорядковане загальній меті – впливати на читача та, як наслідок, реалізації функції впливу, яка, завдяки інформаційному складнику, починає домінувати над функцією передавання інформації. Кожна експресивна синтаксична конструкція, використана автором у тексті, сприяє виконанню ним загальної функції впливу. Водночас,

кожній експресивній синтаксичній конструкції притаманний специфічний набір окремих функцій, які реалізують експресію, що дає змогу говорити про їхню поліфункційність. Відбір автором експресивних синтаксичних конструкцій із їхньої загальної кількості, а також превалювання в них одних експресивних конструкцій над іншими зумовлені його прагматичною інтенцією як творця тексту.

Висновки до розділу 3

Складні елементарні речення, будучи одиницею системи мови, можуть виконувати практично всі функції, які виконує мова. Оскільки питання мовних функцій на сьогодні не уніфіковане (різні вчені висувають різну кількість функцій, які виконує мова та по-різному їх характеризують), то з урахуванням останніх лінгвістичних досягнень ми виділили комунікативну, фатичну, емотивну та прагматичну функції.

Незаперечним є виділення комунікативної функції як основної, оскільки саме завдяки їй можливе спілкування між персонажами, та між автором і читачем.

Стилістичне навантаження складних елементарних речень – це така семантична сутність, яка виражає емотивно-експресивно-оцінне та стилістично марковане суб'єктивне ставлення мовця до дійсності, до об'єкта мовлення тощо.

Конотативні складні елементарні речення відмежовуємо від нейтральних за параметрами об'єктивності / суб'єктивності, нейтральності / експресивності, унормованості / okazaціональності мовленнєвих елементів.

До елементів експресивного синтаксису у творах В. Шкляра ми віднесли: 1) речення, стилістичне забарвлення яких зумовлене їх лексичним складом (наявність суржику, просторіч, лайливої лексики, діалектизмів); 2) речення, стилістичне значення яких зумовлене їх структурним складом і графічним оформленням (незакінчені речення, питальні, спонукальні і

розповідні). На нашу думку, важливим є також внутрішнє наповнення (оцінне, емоційне та експресивне значення, яке транслює певне складне елементарне речення).

З-поміж синтаксичних стратегій мовленнєвого впливу складних елементарних речень виділяємо найбільш частотні: 1) використання риторичних запитань, які привертають увагу читачів, проте не потребують від них безпосередньої відповіді; 2) використання спонукальних речень.

ВИСНОВКИ

Отже, у процесі дослідження ми встановили, що складне речення – це комунікативна одиниця, що утворена із двох і більше предикативних частин, та характеризується структурною і семантичною єдністю, а також інтонаційною оформленістю. Найважливішими ознаками складного речення, завдяки яким його можна протиставити простому, є поліпредикативність, яка обумовлює наявність складного механізму взаємоприспосовування предикативних частин і використання для цього спеціальних засобів та поліпропозитивність – наявність двох або більше речень і об'єднання в семантичній структурі речення номінацій двох або більше подій. Граматичні зв'язки у складному реченні проявляються в двох планах: між словами – членами речення – і між предикативними частинами складного речення.

Залежно від граматичних зв'язків між частинами складного речення, виділяють сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) та безсполучникові складні речення. Вони можуть бути як елементарними, так і неелементарними, тобто складатися з трьох і більше частин.

Вихідними, базовими структурами в системі складного речення є елементарні речення, які складаються з двох предикативних частин. Тобто з формально-синтаксичного погляду елементарними є двокомпонентні сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) і безсполучникові конструкції незалежно від обсягу предикативних частин та наявності згорнутих пропозицій у їх структурах.

Уживання специфічних, притаманних лише певному носієві мови фонетичних, лексичних та морфологічних елементів, які утворюють одиниці вищого порядку – речення, у тому числі складних елементарних речень, є важливим засобом втілення авторської концепції у художньому творі, що вказує на індивідуальний стиль письменника.

Творчість сучасних українських письменників, з-поміж яких неабиякою популярністю відзначаються романи В. Шкляра, існує у контексті

постмодернізму, який має неабиякий вплив на формування синтаксичної структури текстів.

Ми встановили, що структурно-семантичні типи складних елементарних речень, які функціують у романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра, збігаються зі структурно-семантичною типологією складного речення сучасної української мови, при цьому мають певну частотність: це складносурядні (33 %), складнопідрядні (56 %) і безсполучникові (11 %) елементарні речення. Картотека ілюстративного матеріалу показала, що в романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра найпоширенішими з-поміж аналізованих конструкцій є складні речення елементарної будови, які відзначаються семантичною різноманітністю, зокрема, це стосується складних речення з підрядними означальними. За допомогою цих одиниць автор деталізує свої ж пояснення, яскраво описує та уточнює події та явища, тому вживання подібних конструкцій є необхідним для реалізації задуми автора.

Найчастіше автор використовує у мові своїх творів підрядні сполучні засоби – найголовніші елементи у структурі складнопідрядного елементарного речення, адже саме вони виконує функцію виразника семантико-синтаксичних відношень у конструкції.

У складних елементарних сполучникових реченнях межі предикативних одиниць в усному мовленні позначають інтонація, пунктуаційний знак і сполучний засіб (сполучник або сполучне слово). Складні безсполучникові речення виражають відношення, такі самі або близькі до сполучникових, однак ці відношення передають не граматичні засоби, а семантичні й комунікативні.

За категорією комунікативної настанови всі складні елементарні речення у творах В. Шкляра поділяються на розповідні (84 %), питальні (13 %), спонукальні (3 %), і, відповідно, оформлюються належними розділовими знаками – крапкою, знаком запитання, знаком оклику. пунктуація допомагає читачеві сприймати те, що в усному мовленні

передається за допомогою наголосу, тону голосу, пауз. Насиченість аналізованого роману В. Шкляра вказаними знаками вже засвідчує його емоційність.

Елементарні складні речення є поширеною синтаксичною одиницею в романі «Чорний ворон. Залишенець» В. Шкляра. Цілісність цієї мовної одиниці реалізується передачею найтонших відтінків думки і володіє величезними експресивними і текстотвірними можливостями.

Складним елементарним реченням як комунікативній одиниці властиві й інші функції: фатична, емотивна та прагматична.

Стилістичне навантаження складних елементарних речень – це така семантична сутність, яка виражає емотивно-експресивно-оцінне та стилістично марковане суб'єктивне ставлення мовця до дійсності, до об'єкта мовлення тощо. Зважаючи на це, ми згрупували складні елементарні речення на 2 групи: стилістично нейтральні (64 %) та стилістично забарвлені (36 %).

Конотативні складні елементарні речення відмежовуємо від нейтральних за параметрами об'єктивності / суб'єктивності, нейтральності / експресивності, унормованості / okazіональності мовленнєвих елементів.

До елементів експресивного синтаксису у романі В. Шкляра ми віднесли: 1) речення, стилістичне забарвлення яких зумовлене їх лексичним складом (наявність суржику, просторіч, лайливої лексики, діалектизмів) (23%); 2) речення, стилістичне значення яких зумовлене їх структурним складом і графічним оформленням (незакінчені речення, питальні, спонукальні і розповідні) (13%).

Внутрішнє наповнення (оцінне, емоційне та експресивне значення, яке транслює певне складне елементарне речення) є важливою ознакою художніх творів, зокрема аналізованого роману. Загалом, у досліджуваному доробку В. Шкляра складні елементарні речення, вирізняючись своєю формальною організацією, часто самі по собі є експресивно-оцінними, стилістично забарвленими, тобто такими, які можуть існувати лише у певних стилях мовлення.

З метою зосередження уваги читачів, В. Шкляр вміло використовує складні елементарні речення для мовленнєвого впливу, з-поміж яких ми виділили такі найбільш частотні: 1) використання риторичних запитань, які привертають увагу читачів, проте не потребують від них безпосередньої відповіді; 2) використання спонукальних речень.

Вибір автором експресивних синтаксичних конструкцій із їхньої загальної кількості, а також перевага одних над іншими зумовлено реалізацією прагматичної інтенцією автором роману.

Таким чином, наше дослідження засвідчило, що в аналізованому історичному романі В. Шкляра через активне функціонування складних елементарних речень реалізується мовна особистість автора, яка стимулює справжній інтерес у читача, спонукає співпереживати, викликає захоплення. Його твори є багатим джерелом для подальших мовознавчих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акимов Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1990. 168 с.
2. Акимов Г. Н. Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке. *Вопросы языкознания*. 1981. №6. С. 32–35.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотип. М. : Советская энциклопедия, 1969. С. 506–508.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М. : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
6. Безполучникове складне речення. URL: <http://library.gnpu.edu.ua/books/Syntax%20sentence/Chapter%205/Part2.htm>.
7. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис: учебное пособие для филол. специальностей ун-тов. М. : Высшая школа, 1977. 600 с.
8. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. М., 1997. 122 с.
9. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. 5изд., перераб. М.; Л., 1935. 395 с.
10. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис. М., 2003. С. 4–10.
11. Василенко И. А. К вопросу о союзных и бессоюзных предложениях в русском языке. *Проблемы современной филологии*. М., 1995. С. 12–18.
12. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова). М., 1958. 400 с.
13. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с.

14. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. К. : Наук. думка, 1992. 222 с.
15. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К. : Наук. думка, 1983. 219 с.
16. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
17. Вольська Ю. В. Складні неелементарні речення у творах М. Рильського. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8863/97/>.
18. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке . *Сборник статей по языкознанию, посв. профессору Моск. ун-та акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия*. М. : Изд-во МГУ, 1998. С. 105–107.
19. Головин Б. Н. Основы культуры речи: учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1980. 335 с.
20. Дудик П. С. Синтаксис словосполучення і простого речення. К., 1975. 276 с.
21. Емелин В. А. Постмодернизм: в поисках определения, М. : 1999–2000 г. URL: <http://emeline.narod.ru/postmodernism.htm>.
22. Ермоленко С. Я. Стилистический компонент в семантике синтаксических единиц: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.02. К., 1989. 400 с
23. Ермоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика і культура мови. К. : Довіра, 1999. 430 с.
24. Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди української синтаксичних інновацій. *Лінгвістичні студії: Вип. 11. Ч. I*. Донецьк : ДонНУ, 2003. С. 135–147.
25. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

- 26.Зборовська Н. В. Психолоаналіз і літературознавство: Посібник. К. : «Академвидав», 2003. 392 с.
- 27.Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса: монография. Изд. 2-е, стереотип. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 368 с.
- 28.Ильенко С. Г. К вопросу об общей типологии сложного предложения. *Переходность в системе сложного предложения современного русского языка*. Казань, 2002. С. 10–16.
- 29.Ильин И. П. Постмодернизм. *Современное зарубежное литературоведение : страны Западной Европы и США: Концепции. Школы. Термины*. М., 1996. С. 132–135.
- 30.Каразина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения: учебное пособие. Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. 329 с.
- 31.Караман С. О. Речення як елементарні/неелементарні синтаксичні одиниці-конструкції. Сучасна українська літературна мова. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=6525>.
- 32.Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. К. : Либідь, 1995. 312 с.
- 33.Кардаш А. Д. К вопросу о соотношении суждения и предложения. *Гносеологическое содержание логических форм и методов: сб. науч. трудов каф. философии*. Издво Киевского ун-та, 2005. С. 50–61.
- 34.Кващук А. Синтаксис складного речення: посібник [для вчителів]. К. : Рад. школа, 1986. 109 с.
- 35.Кирпичникова Н. В. Некоторые типы бессоюзных сложных предложений современного русского языка : автореф. дис...канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1954. 207 с.
- 36.Коротун О. В., Одинцова М. П. Синтаксис современного русского языка: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки бакалавров «Филология». Омск : Изд-во ОмГУ, 2015. 365 с.

37. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця: Нова книга, 2004. 261 с.
38. Леонтьев А. А. Общественные функции языка и его функциональные эквиваленты. (Язык и общество). М., 1968. 153 с.
39. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/5802/1/221-223.pdf>.
40. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : навч. посібник. К. : КДПІ, 1981. 128 с.
41. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наук. думка, 2006. 324 с.
42. Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Пер. з польської Олена Галета. Львів : Літопис, 2007. 316 с.
43. Норман Б. Ю. Теория языка. Вводный курс. Учебное пособие. М. : Флинта : Наука, 2004. С. 64–91.
44. Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксисъ русскаго языка. Изд. 2-ое, испр. и доп. С.-Петербургъ : Овсянико-Куликовская, 1912. 322 с.
45. Орлова Н. В. Бессоюзные сложные предложения закрытых и открытых структур со словами-скрепами компонентов в современном русском литературном языке : автореф. дис...канд филол наук : 10.02.01. Новосибирск, 1970.
46. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, 2006. 120 с.
47. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении : Учебное пособие для высш. пед. заведений. Изд. 4-е. М. : Государственное учеб.-пед. изд-во, 1934. 452 с.
48. Покусаенко В. К. К вопросу о парцелляции бессоюзных сложных предложений. *Вопросы синтаксиса современного русского литературного языка*. Ростов-на Дону. 1993. С. 141–148.

- 49.Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. М., 1950. С. 338–354.
- 50.Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / Общая ред., предисл. и вступ. статья проф. д.ф.н. В. И. Борковского. М. : Учпедгиз, 1958. Т. I-II. 536 с.
- 51.Русская граматика : В 2-х т. Т. 2 : Синтаксис. М. : Наука,1980. 714 с.
52. Сахно Б. Ю. Лінгвопрагматичні параметри незакінчених речень (на матеріалі творів Юрія Винничука). *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2015. III(16). Issue: 70. P. 73–76.
- 53.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- 54.Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. М., 2006. С. 5–21.
- 55.Сковородников А. П., Копнина Г. А. Экспрессивность речи. *Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова и др.* М. : Флинта; Наука, 2003. С. 765.
- 56.Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови : Проблемні питання: навч. посібник. К. : Вища школа, 1994. 670 с.
- 57.Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. URL: <http://sum.in.ua>.
- 58.Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. М., 1956. 764 с.
- 59.Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період: навч. посіб. К. : Видавничий центр «Академія», 2008. 248 с.
- 60.Чайковский Р. Р. Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса. *Уч. записки МГГГЙИЯ им. Мориса Тореза. Вопросы Романо-германской филологии*. Т. 64. М., 1971. С. 193.
- 61.Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. Новосибирск : Наука, 1987. 228 с.

62. Чубань Т. В. Дослідження складного речення – актуальне питання синтаксису сучасної української мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Серія : Філологія (літературознавство, мовознавство). 2015. Вип. 21. С. 99–107.
63. Шатіло Д. Л. Функціонування складносурядних синтаксичних конструкцій у прозі Сергія Жадана. URL: <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/03/%D0%A8%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%BE.pdf>.
64. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л., 1941. 294 с.
65. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке: дис....д-ра филол. Наук : 10.02.01. М., 1983. 188 с.
66. Шкляр В. Чорний ворон. Залишенець. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10350>.
67. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові: посібник [для вчителів]. К. : Рад. школа, 1989. 134 с.
68. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. К. : Вища школа, 1986. 181 с.
69. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. 2-ге вид., доп. К. : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
70. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. *Структурализм «за» и «против»*. *Сборник статей* / Перевод с английского, французского, немецкого, чешского, польского и болгарского языков; под редакцией Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. М. : Прогресс, 1975. С. 193–230.
71. Lasswell H. D. *Power and Personality*. N.Y.: W.W. Norton & Company, 1948. 262 p.